

האמנות היהודית על רקע האמנות הכללית
(בהתאמה למיקוד תשע"א – תשע"ד)

6. ארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד בתי כנסת ועיטוריהם

עריכה והתאמה לתוכנית הלימודים:
ברכה גולדנברג נעמה כץ

מתוך: האמנות היהודית / ססיל רות
תשובוני בחינות בגרות
עיצוב בתי כנסת בארץ ישראל, אמנות וסמל / משרד החינוך ירושלים
בתי כנסת בארץ ישראל / צבי אילן
הבטחה וגאולה פסיפס בין הכנסת בציפורי / זאב וייס, אהוד נצר
כיוון התפילה ומקום הפתח בבתי כנסת הקדומים / יצחק ספיר

לשימוש פנימי בלבד
אין להעתיק ולהפיץ ללא אישור מפורש

מבוא

(לתלמידים מומלץ לצלם רק את דפי היצירות)

התפתחות כיוון התפילה:

בנושא כיוון התפילה נהגו בישראל שתי הלכות:

האחת קבעה שיש להתפלל מערבה בכל מקום, שכן שכינה במערב; והאחרת קבעה שיש להתפלל לכיוון ירושלים והמקדש. במהלך השנים נתקבלה ההלכה שיש להתפלל לירושלים, וההלכה הקובעת שיש להתפלל מערבה, הלכה ונעלמה. כנראה שההלכה שיש להתפלל לירושלים הלכה ונתקבלה בעיקר אחרי החורבן.

אף בעניין כיוון הפתחים נמצאו שתי גישות:

האחת - הפתחים במזרח, והשניה - הפתחים בכיוון התפילה. ההלכה, הקובעת שהפתחים בכיוון התפילה נהגה בתקופה בה לא היה מקום קבוע לארון-הקודש. כשנקבע מקום לארון-הקודש נוצרו בעיות, שכן קשה לקבוע מקום לארון בקיר שלכיוונו מתפללים, כאשר קבועים בו פתחים.

כנראה שההלכה שפתחי בתי-כנסיות יש לפתחם במזרח, תואמת את ההלכה שיש להתפלל מערבה. עם קבלתה של ההלכה שיש להתפלל לכיוון ירושלים, הפכה ההלכה בדבר פתחים במזרח לבעייתית, שכן צפוי, שהפתחים יהיו בציר התפילה, ולכן, בצפון-ירושלים ובדרומה צפויים פתחים בצפון ובדרום, אך בנושא זה הייתה התלבטות. יש בתי-כנסת, שצירים מזרח-מערב, הכניסה במזרח והתפילה לצפון. באחרים, ציר המבנה צפון-דרום, התפילה לירושלים והפתחים בקיר האורך - במזרח. התלבטות זו, נמשכה עד שנתקבלה הפרשנות, לפיה "מזרח" שבהלכה אינו "מזרח" שברוחות, אלא מזרח כבמקדש, היינו בקיר שמול כיוון התפילה, וכך הגיעו לדגם המאוחר - מבני אורך, שצירים מופנה לירושלים ופתחיהם בקיר שמנגד.

על-פי האמור, ניתן לחלק את תולדות מבני בית-הכנסת לשלושה שלבים:

1. השלב, בו נהגו בקהילות שונות כל ההלכות: לשלב זה שייכים בתי-כנסת כגון כפר-נחום וברעם, בהם התפילה לירושלים והפתח בכיוון התפילה;
 2. השלב, בו נקבע מקום ארון-הקודש בכיוון התפילה, ונתקבלה ההלכה, שהתפילה לירושלים, אך עדיין נהגו על-פי ההלכות הקדומות. בתי-הכנסת בשלב זה, יש בהם התלבטות בין המנהג והארכיטקטורה הקדומים, לבין ההלכות שנתקבלו.
 3. בשלב הסופי הותאמה הארכיטקטורה לנתונים שנתקבלו בכל הקהילות - תפילה לכיוון ירושלים, וארון-קודש בכיוון התפילה. בשלב זה, השלב המאוחר - המבנים בנויים בציר הפונה לירושלים והפתח בקיר שמול ירושלים, כך בעזה, בית-אלפא ועוד.
- חלוקה זו לשלבים, אינה בהכרח כרונולוגיה, שכן יש קהילות כגון קצרין, בה, במאה הרביעית, נבנה בית-הכנסת ששייך לטיפוס המאוחר, כשבקהילות אחרות בגולן נוהגים עדיין טיפוס מעבר. בבית-שאן נבנה בית-הכנסת בשלהי המאה הרביעית, במערבו במה וארון, והכניסות במזרח.

פסיפס:

פסיפס (או מוזאיקה) הוא יצירת אמנות שבה מורכבות פיסות אבן שונות וססגוניות ליצירת תבנית גראפית. האבנים משובצות בתוך מלט או חומר אחר המחובר ביניהן. אופי השימוש בפסיפסים הינו מגוון. לעתים הפסיפס הוא ללא דוגמה, ולעתים משולבים בו דגמים ודמויות. בעת העתיקה שימש הפסיפס כחופי רצפה למבני ציבור, מבני דת, בתי מרחץ, בתי מגורים ועוד. איכותו של הפסיפס נמדדת בגודל האבנים המשובצות בו (ככל שהן קטנות יותר יכול האמן ליצור עיטור מורכב יותר), וכן ביכולתו של האמן ליצור נפחיות של הדמויות והעיטורים (על ידי תיאור אור-וצל) בעזרת אבני הפסיפס. הדגמים ברצפות הפסיפס היו לקוחים, כנראה, מתוך 'ספר דגמים' שהיה ברשות אמני הפסיפס, וחזרו במקומות שונים (דמיון בולט, למשל, נמצא בין הפסיפסים שנעשו בעבר הירדן לאלו של ארץ ישראל בתקופה הביזנטית).

מאפייני טכניקת הפסיפס:

- קווי המתאר של הפסיפס בולטים, ברורים ומודגשים. אבני הרקע ממלאים את השטחים ועוקבים אחרי הצורה של קווי המתאר.
- פסיפסים נעשו מאבנים טבעיות ומאבנים מזוגגות. צבעי מאבנים הטבעיות בולטים פחות מצבעי מאבנים המלאכותיות - המזוגגות.
- הצירים על הפסיפסים נראים בדרך חלל שטוחים, ללא עומק ממשי.
- כדי להשיג אשליה של נפח משתמשים בגוונים שונים מאותו צבע, החל באבנים כהות וכלה באבנים בהירות שיוצרות מעברים עדינים מבהיר לכהה.
- על פי רוב מסגרו את היצירות בדגמים של קישוט, דמויי חבל מגולגל.
- לעיתים הפסיפס מלווה בכתובות בעברית כדי להסביר לצופה מי הדמות או האובייקט המצויר.

היצירות

בתי כנסת מאבני גוויל:

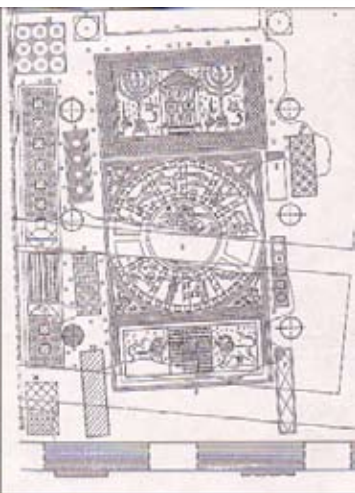
- ארון הקודש נקבע בקיר הפונה לירושלים ופני המתפללים היו לקיר זה.
- דלתות בית הכנסת (לפחות הראשיות) נקבעו בקיר שמנגד (בדומה לבית הכנסת הקדום במצדה).
- במקום הפיסול התבליטי מופיעים ציורים ופסיפסים.

דוגמא בגולה: דורא ארופוס, דוגמא בארץ: חמת טבריה

בית-הכנסת בחמת טבריה - פסיפסי הרצפה, גלגל המזלות ופנל ארון הקודש והמנורות, המאה ה-4 לספירה

בית-הכנסת בחמת טבריה - פסיפסי הרצפה, גלגל המזלות, המאה ה-4 לספירה

טבריה נוסדה על ידי בנו של הורדוס, כנראה בין שנת 71 לשנת 22, ועד מהרה תפסה את מקומה של ציפורי כבירת הגליל וכמרכז מנהלי וכלכלי חשוב. במאה ה-3 לסה"נ נעשתה טבריה למרכז הרוחני החשוב ביותר של ארץ ישראל והגולה. בטבריה נחתמה המשנה וישבו בה בית הדין הגדול והסנהדרין. במאות ה-3/4 הגיעה פעילותה של יהדות טבריה ויצירתה לשיא. בסוף שנת 420 נחתם בה התלמוד הירושלמי בידי האמוראים. **חמת טבריה** הייתה עיר יהודית עתיקה על חוף ים כינרת מדרום לעיר טבריה, שהיתה ידועה במעיינות החמים שלה. חמת טבריה הייתה מיושבת בתקופות הרומית, הביזנטית והאומיית. במקום נובעים 17 מעיינות חמים אשר נודעו כמעיינות מרפא. המקום התפתח בתקופה הרומית הוקמו בה מרחצאות משוכללים שמשכו אליה נופשים מכל רחבי האימפריה הרומית. באתר נחשפו חורבות של כמה בתי כנסת יהודיים מתקופות שונות, שחלקם שוחזרו. השרידים שנראים כיום באתר שייכים ל"בית הכנסת של סוורוס", מבנה שהוקם בין השנים 337-286 לספה"נ, בתקופה שבה פעלה הסנהדרין בטבריה. ונקרא כך בגלל אחת מהכתובות היווניות שנמצאה במקום.

בית הכנסת בחמת טבריה היה בעל שלשה שלבי בניה. מבנה קדום יותר במאה ה-2 לספירה ומבנה בסיליקאי שהוקם על שרידי המבנה הראשון במאה ה-4. מבנה זה היה בעל רצפת פסיפס מפוארת. בשלב השלישי של הבניה במאה ה-6 נבנה בית כנסת חדש על שרידי המבנה הקודם וקיר אבנים חצה את מרכז רצפת הפסיפס ופגם בה. סוורוס שהיה מקורב לנשיאי הסנהדרין נמנה בין מייסדיו של בית הכנסת מהמאה ה-4.

חלוקת החלל

החלל הפנימי של המבנה חולק באמצעות עמודים לאולם מרכזי שתי סיטראות מצד אחד, וסיטראה אחת מצד שני. החלק הדרומי של המבנה הופרד משאר חלקי הבנין על ידי קיר, ששימש כמקום לשמירת ספר התורה. ממול עמדה במה ששימשה כמקום תפילה וקריאת התורה. קירות בית הכנסת עוטרו בתמימים ועל ריצפת הפסיפס המפוארת היו שלוש כתובות הקדשה ביוונית, כתובת אחת בארמית ומילים עבריות ששולבו בגלגל המזלות (חלקן משובש). גולת הכותרת של בית הכנסת היא רצפת הפסיפס, הקדומה ביותר מבין רצפות הפסיפס שהתגלו בבתי כנסת בארץ. הפסיפס מורכב משלושה ספינים - פנלים ("שטיחים").

הפסיפס

סגנון הפסיפס בעל השפעה הלניסטית, נכרת הרמה הגבוהה של הביצוע (יחסית לפסיפס של בית אלפא שהוא מאוחר יותר). יש להניח שהקהילה היהודית של חמת טבריה הייתה עשירה ולכן יכלה להזמין אומני פסיפס מאחד המרכזים הגדולים לביצוע העבודה. התוצאה שהתקבלה היתה פסיפס ריאליסטי יחסית, עם נפח אור וצל.

החשוב שבפסיפסי בית הכנסת הוא זה של אולם התווך, המחולק לשלושה ספינים:

הספין הדרומי, שממנו עלו לחדר שבו עמד ארון הקודש, מתואר הארון ומשני צדדיו מנורה דולקת בעלת שבעה קנים, שנרותיה פונים למרכז. כמו כן מתוארים ארבעת המינים, שופר ומחתה.

מתוך תאור הארון, ניתן לשחזר את מראה ארון הקודש בבית הכנסת.

ארון הקודש נראה מפואר, בעל שתי דלתות עם גילוף עץ, פרוכת וגמלון מעוטר. משני צידיו שני עמודים. מדרגות מובילות למבנה. משני צדדיו מתוארות שתי מנורות – כל אחת על במה משל עצמה. קני המנורה – כפתור ופרח – רימונים ותפוחים. השלהבות פונות למרכז. המנורה בעלת שלוש רגליים. בנוסף מתוארים מחתה, שופר וארבעת המינים.

בספין האמצעי מתואר גלגל המזלות, ובאמצע דמותו של הליוס, אל השמש, הנוהג במרכבתו. בגלגל החיצוני 12 חלקים בעלי מסגרות מעוטרות. בתוך המסגרות מתוארים המזלות. ליד כל מזל כתובת בעברית.

בארבע פינות הספין מתוארות פרטומות של נשים (פרסוניפיקציות), המסמלות את ארבע עונות השנה, (נקראות תקופות), ולידן שמותיהן בעברית.

מזלות מאזניים ודלי מיוצגים על ידי גברים עירומים. כמה מהדמויות מעידות על השפעה מהעולם הקלאסי הלניסטי. יש סבורים שהעובדה שהמילה דלי מופיעה בכתב ראי והדמות העירומה הנה ערלה מצביעה על כך שעבודת הפסיפס התבצעה על ידי אדם נוכרי או יהודי מתבולל. בספין (בפנל) שמול הכניסה מתוארים שתי אריות התוחמים כתובת הקדשה יוונית – טבולה אנסטה.

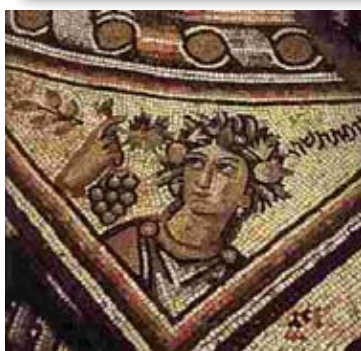
השימוש בדמויות הגברים, עיצוב הגלגל והשימוש בשמות היווניים מצביעים על אופי חיי הקהילה ומידה רבה של קירבה לתרבות השלטון הזר. עם זאת, הקשר ההדוק למסורת היהודית נשמר בשמות העבריים של המזלות, בכתובת בארמית המופנית לקהל ובתיאור ארון הקודש. נראה שהציבור היהודי בתקופה הביזנטית, בניגוד לתקופת בית שני למשל, פירש את איסור הדיבר השני, כמשמעותו. דהיינו שאין לעשות פסל ותמונה לצורך עבודת אלילים וסגידה להם, הם לא ראו פסול בקישוט בית הכנסת בדמויות ואף השקיעו בקישוט הרבה.

גלגל המזלות מהווה ביטוי לכוח האלוהים ולחזקו. יש הרואים את השמש הירח והכוכבים שבמרכז הגלגל כעדי הברית המבטיחים את נצחיות הברית בין ה' לעמו, ובארבע הפינות – התקופות, המזכירות את החלטת ה' כי עדים אלה, שהם חלק מן הסדר האלוקי לא ישתנו.

כנראה שבגלגל בא לידי ביטוי הרצון להראות את לוח השנה במשמעותו האסטרונומית, הדגשת הפלא של תשובת השנה וחזרת כל עונה בעונתה וביטוי לכוח האל היוצר את היקום וקובע את סדריו. עם זאת שולבה בו אמונה עממית במזל, שהרי זה הפרוש המקורי של הכינוי לחודשים – מזל, מזלות, אמונה מאגית בגורל, כשהיה מי שהאמין שגלגל המזלות היה סמל השומר על האדם מפני עין הרע.

דמותו של הליוס מופיעה בשלושה בתי כנסת, אך זו הקדומה ביותר. דמותו הגיעה מהתרבות היוונית והרומית.

דמותו מיוצגת כאל הרכב במרכבת השמים מעל לים. ציור המרכבה נהרס, אך הוא ניתן לשחזור לפי מקבילות ושרידים במקום. האל חזיתי ומפנה את ראשו ימינה. על ראשו המתולתל כתר בעל קרניים, וסביב לו הילה. הוא מרים את יד ימינו בתנועה המבטאת כוח וברכה וביד שמאל אווז בכדור העולם – סמל השלטון. הוא לבוש לבוש קיסרים עליון שמתחתיו טוניקה בעלת שרוולים ארוכים. דמותו הופכת לסול אינויקטוס במאות ה-4-3.

יש בדמותו את כל האטריבוטים של קיסר רומאי, כמקובל בדת הרומית, אך גם בדתות אחרות ברחבי האימפריה. בהמשך דמותו גם בשימוש גם בנצרות, וזוהתה כדמותו של ישו.

מדוע השתמשו היהודים בדמותו בבתי הכנסת?

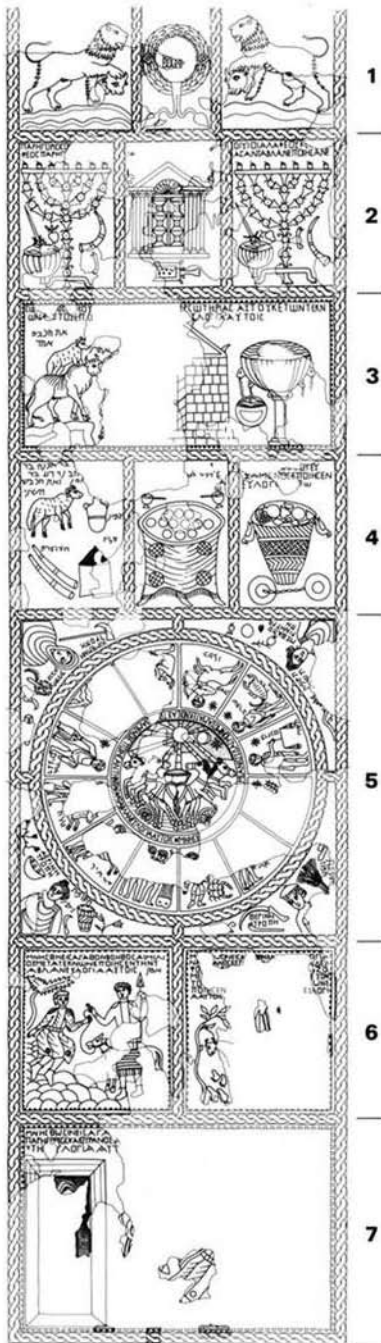
דמותו מתאימה כדמות מרכזית בפסיפס של גלגל המזלות ועונות השנה בהקשר תוכני. האדריכלים, המתכננים, ואולי עושי הפסיפס לא היו יהודים ודמותו של הליוס סימלה את דמותו של הקיסר, המזוהה עם האל העליון באימפריה. הם לא ליוו אותה בכתובות וכך, בעיני הקהילה יכלה דמותו להתפרש כפרפסוניפיקציה של השמש כמרכז היקום. כנראה שבעיני הקהילה המקומית לא היתה לדמותו של סול משמעות שונה ביסודה מאשר לדמות המזלות. בדומה לכוכבים שכל אחד מהם התגלם בדמות, לעתים אנושית, גם דמותו של סול היתה האנשה של השמש - כמובן בדמות מכובדת, כיאה למרכז היקום.

בספין הצפוני, מצויה כתובת הקדשה יוונית של מייסדי בית הכנסת, ובצדדיה שני אריות. הנדבנים כתובים בשמונה ריבועים (תרומתו של סוירוס, בונה בית הכנסת רשומה בשני ריבועים).

בית הכנסת היה אחד המקומות בו יכלה הקהילה לתת ביטוי לכל המאויים הלאומיים והדתיים. תיאורי האריות (מלך האריות, גור אריה יהודה) ולעיתים תיאור שור - היה בהם כדי להביע את הכוח המצוי עדיין בידי היהודים והיהדות, כוח שיבוא לידי ביטוי בעתיד.

רמתו האמנותית של הפסיפס גבוהה מאוד. התפיסה האינדודואלית של הדמויות דומה לפסיפסים רומים. נראה שהאמנות ההלניסטית-רומית של התקופה השפיעה גם על המרכז הגדול בטבריה. הביטוי האמנותי החופשי, השימוש המרובה ביוונית והממצאים השונים הולמים את תור הזהב של נשיאי הסנהדרין בטבריה, שמייסדי בית הכנסת, היו, כנראה מקורביהם.

בית-הכנסת בציפורי - פסיפסי הרצפה, גלגל המזלות, המאה ה-5 לספירה

העיר ציפורי הגיעה לשיא פריחתה בימיו של רבי יהודה הנשיא (סוף המאה השנייה), שהעביר לציפורי את הסנהדרין והפכה ל"אוטונומיה יהודית". בציפורי היו בתי כנסת רבים, ביניהם בתי כנסת מיוחדים לבעלי מקצועות מסוימים, כגון אורגים, ובתי כנסת של יוצאי מקום מסוים (יוצאי בבל, ירושלמים...) במרד בשנת 352 חרבה ציפורי, אך נבנתה מחדש והיה בה ישוב יהודי עד סוף המאה ה-5 לספירה. בזמן שהשתלטה הנצרות, היא דחקה את רגלי היהודים ממנה. השריד החשוב ביותר מבית הכנסת בציפורי הוא רצפת הפסיפס, שכיסתה את האולם המרכזי ואשר עוצבה כשטיח מאורך בגודל 5.6/16 מטר.

ייחודה של תכנית רצפת הפסיפס של ציפורי:

שטיח הפסיפס ארוך וצר, ומחולק לשבע רצועות, ולא לשלוש רצועות כמו בפסיפסים של בית אלפא וחמת טבריה. חלק מהרצועות מחולקות בחלוקה פנימית נוספת לספינים (פנלים), שמידותיהם שונות, וכל אחד מהם מוקף במסגרת עיטורית נפרדת. הפסיפס כולל בסך-הכול 14 ספינים:

1. כתובת הקדשה בין שני אריות.
2. ארון קודש במרכז ושתי מנורות משני הצדדים
3. הקדשת אהרון ובניו
4. (מימין לשמאל) סל ביכורים, שולחן לחם הפנים וקרבתן התמיד
5. גלגל המזלות
6. עקידת יצחק
7. סיפור אברהם ושלושת המלאכים

מעל גלגל המזלות יש ארבע רצועות ומתחתיו שתי רצועות בנושא נרטיבי משותף, עקדת יצחק. בשטיח פסיפס זה יש כמה נושאים שאינם מופיעים בפסיפסים בבתי-כנסת עתיקים אחרים.

הסצנות המקראיות שרדו בחלקן. ההרוסה ביותר הוקדשה כנראה לסיפור אברהם ושלושת המלאכים. השנייה, מחולקת לשניים, הוקדשה לעקדת יצחק: בחלק השמאלי מתוארים הנערים שליוו את אברהם אל הר המוריה, ולצדם חמור. החלק הימני הרוס יותר, אך נותרו בו מספר קטעים, שהחשוב ביותר מתאר ראש של איל קשור לעץ.

יש הרואים בציורי הפסיפסים בתקופה זו תשובה לנצרות:

בציורים יש מסר דידיקטי. הציורים מהווים "מסע התעוררות באמונה". מן הכניסה לאולם התווך ועד ארון הקודש מביע הפסיפס רעיון מרכזי: **הבא לחזק את הנכנס לבית הכנסת באמונתו**. אל לו ליהודי להתייחס בשעויות הקשות. עליו לקחת דוגמה מאברהם, אשר דבק באלוהיו גם בשעה שעבדה כל תקווה. ההבטחה לאברהם קיימת לעד, על אף המציאות הקשה שבה משתלטת הנצרות, הפסיפס בא לומר, שלא חל נתק בין ה' לעמו. והברית עם אברהם, עם הכוהנים והלויים היא נצחית ותתממש בבוא היום. על כך מעידים השמים, השמש, הירח והכוכבים וכל סדרי הבריאה. פרשנות נוספת מקנה לציורים משמעות של **הבטחה** (הברית עם אברהם), מרכזיותו של האל בבריא (גלגל המזלות) ו**גאולה** (בית המקדש).

כל הסצנות המרכיבות את השטיח המרכזי פונות בכיוון אחד, לצפון מערב, לאורך ציר האורך של האולם. בית הכנסת כנראה לא פנה לירושלים, לא היה לו כל אפסיס, בקצה רצפת האולם, בחזית רצפת הפסיפס המפוארת, הייתה בימה ואין ספסלים בנויים מסביב.

גלגל המזלות (5)

גלגל המזלות הוא אחד העשירים מבין הגלגלים המופיעים בבתי הכנסת. גלגל המזלות מורכב משלושה חלקים: בחלק החיצוני, בארבע הפינות של הריבוע, מתוארות ארבע דמויות של נשים המסמלות את האלגוריה של עונות השנה. כל אחת מהנשים מתוארת באטרבוטים התואמים לעונת השנה שהיא מייצגת, וכל אחת מהן לבושה בבגדים המותאמים למזג האוויר של העונה הזאת:

את גלגל המזלות מלוות גם כאן ארבע עונות השנה בדמות נשים חניניות שכל אחת מהן לבושה בבגדים המותאמים למזג האוויר של התקופה שהיא מסמלת. ארבע עונות השנה שבפינות הריבוע, מיוצגות על ידי האנשות של נשים, המתוארות באופן חזיתי כשפניהם מוסטות בשלושה רבעים לשמאל. לצדן חפצים המסמלים את הפעילות החקלאית שבאותה עונה וכתובות המציינות את התקופה בעברית וביוונית.

תקופת ניסן (אביב) לבושה שמלה ללא שרוולים בגווני צהוב ושערה הגלי אסוף כלפי מעלה בסיכה ומעוטר בשלוש שושנים. מגל זעיר, סל עם פרחים ושתי חבצלות על גבעול מתוארים מימינה, ואילו משמאלה קערה מעוגלת ובתוכה פרחים ולצדה ענף שושנים. פלג גופה התחתון של תקופת תמוז (קיץ) הרוס ברובו, אך כנראה שהיתה עירומה. שערה אסוף ולראשה כעין כיפה צהבהבת עם חוד. מימינה אגודת שיבולים ופירות נוספים, ומשמאלה מגל בעל להב ארוך ומשונן.

העלמה המייצגת את תקופת תשרי (סתיו) דומה לזו שבתקופת ניסן. שערה קלוע לכעין לולאה מאחור אך גם אסוף למעלה ואחוז בסיכה, ובאזנה השמאלית עגיל. לימינה שני רימונים ופירות נוספים ובשמאלה גפן.

תקופת טבת (חורף) היא דמות קודרת, עוטה גלימה אפורה המכסה את ראשה. לשמאלה גרזן בעל ידית ארוכה ולימינה עץ שאחד מענפיו כרות, מגל זעיר ופרי.

החלק האמצעי של הגלגל המזלות מחולק ל-12 חלקים, ובכל אחד מהם יש תיאור של אחד ממזלות החודשים. דמויות אדם מלוות את 12 המזלות, וליד כל מזל מופיעים כוכב וכתובת בעברית, הכוללת את שם המזל את שם החודש.

ייחודו של גלגל המזלות:

ייחודו של גלגל המזלות בבית הכנסת בציפורי בא לידי ביטוי בחלקו הפנימי. במרכז גלגל המזלות נראית מרכבתו של אל השמש הליוס, אך הליוס עצמו נעדר, ואת מקומו תופס תיאור של השמש עצמה ובצדה ירח וכוכב. השמש היא הרוכבת במרכבה. תיאור זה שונה מן התיאור בגלגל המזלות בחמת טבריה או בבית אלפא, שבהם מופיעה דמותו של אל השמש המתואר כאדם.

הסבר אפשרי לכך הוא רצונם של אנשי ציפורי להימנע מתיאור של דמות אלילית במרכז בית הכנסת. יש חוקרים הקושרים את הסיבה לפיוטים שהיו מוכרים באותה תקופה ושעליהם התבססו האמנים בתיאור ויזואלי זה.

הגלגל מעוצב בצורת שני מעגלים, זה בתוך זה, חסומים בתוך ריבוע שמידותיו 3.3/3.3 מ'. הסכמה שלו דומה לסכימת הגלגלים מבתי כנסת אחרים אך יש בו כמה חידושים:

במעגל המרכזי, המוקף כתובת הקדשה, נראית מרכבתו של הליוס הרתומה לארבעה סוסים במבט חזיתי. הסוסים המתפרסים לכל רוחב במעגל, מעוצבים בפרופיל – שניים שועטים לימין ושניים לשמאל כשרגליהם הקדמיות שלוחות לפנים. שני הסוסים שבתווך מפנים את ראשיהם למרכז ומסתכלים כביכול לאחור אל המרכבה והשניים האחרים פונים החוצה, לכיוון הדירה. פיהם של הסוסים נתון ברסן והם רתומים ליצול בלתי נראה.

מן המרכבה שבתוֹךְ נראים רק הדופן הקדמית ושני האופנים, המתוארים בפרופיל בין רגלי הסוסים. הבחירה בנקודת המבט החזיתית הקשתה על האמן ליצור פרספקטיבת עומק נכונה. בתחתית המעגל נראים קווים גליים כחלחלים המתארים מקור מים, אולי ים, שממנו עולה המרכבה בדהרה. את גרמי השמים, המתוארים בחלקו העליון של המעגל על רקע כחלחל, מייצגים הירח וכוכב אחד בודד מימין. הירח עשוי כעיגול מלא: החרמש באבנים לבנות, וצדו הנסתר בגוון חום כהה. אולם הפרט המעניין ביותר בתיאור זה היא השמש, שבאה במקומו של הליוס, שאינו מתואר בפסיפס. היא תלויה במרכז השמים, ועשר קרניה, שלוחות לכל עבר. הקרן התחתונה יורדת אל המרכבה, ויוצרת בכך אשליה, כאילו השמש עצמה רוכבת בה.

מתוך שנים עשר המזלות שמילאו את המעגל החיצוני, ארבעה נשתמרו כמעט בשלמותם. האחרים נפגעו באופן זה או אחר, וחלקם נהרסו כמעט לגמרי. ובכל זאת ניתן לזהות את כל המזלות בוודאות.

כמה סממנים, שחלקם לא היו מוכרים קודם, בולטים בגלגל זה:

- תנועת המזלות היא נגד כיוון השעון
- כמעט כל סימני המזלות מלווים עלמים – רובם עוטי גלימה המכסה את פלג גופם העליון וכמה מהם כמעט עירומים. כולם יחפים, למעט אחד הלוּבש כנראה שמלה קצרה ולרגליו נעליים שחורות
- כל הדמויות ניצבות כשרגליהן פונות חוצה וראשן אל מרכז המעגל.
- ליד כל מזל כתוב שמו ושם החודש בעברית, וכן מופיע כוכב מימין או משמאל, בשוליים העליונים של כל מזל ומזל.

תיאורים של עונות השנה, המזלות והליוס במרכז הם נושאים מוכרים באמנות הפגאנית, אך הצירוף של שלושתם למערך אחד, מגובש וקבוע, אופייני לאמנות בתי הכנסת בלבד. פסיפס ציפורי שונה מפסיפסים אחרים המתארים את המכלול של גלגל המזלות, עונות השנה ומרכבות השמש. בפרטים האיקונוגרפיים, בכתובות ביוונית אולם, השוני העיקרי הוא בכך שבפסיפסי ציפורי לא מופיעה דמות אדם או אל השמש במרכבת השמש אלא השמש עצמה.

משמעות גלגל המזלות דומה בכל בתי הכנסת:

- יש שקושרים אותו ללוח השנה היהודי
- יש שנותנים לו משמעות קוסמית ואפילו אסטרולוגית
- יש שראו בו מפתח לאמירת הפיוטים בבתי הכנסת
- כנראה שמעל לכל מייצג גלגל המזלות את הברכה הטמונה בסדר האלוהי של היקום. סדר זה בא לידי ביטוי בתיאורי התקופות, המזלות, החודשים וגרמי השמים, האחראים כולם למחזוריות הטבע, לצמיחה וליבול. תיאורו של הליוס במרכז גלגל המזלות מסמל את מקומה של השמש במרכז היקום.
- הליוס בדמות רכב במרכבה רתומה לארבעה סוסים, האוחז בכדור ושוט וידו הימנית שלוחה לאות ברכה, מסמל באמנות הרומית את האל המנהיג את העולם. במאה השלישית לספירה זיהו כמה קיסרים את עצמם עם אל השמש. באמנות הרומית המאוחרת מתואר הקיסר שליט העולם, קוסמוקרטור, בדמות סול אינקוויקטוס, האל הבלתי מנוצח, הרוכב במרכבתו עוטה פאר והדר עם כל סממני שלטונו. תכונותיו של הליוס כשליט יחיד המנהיג את עולמו שימשו מטאפורה גם בדתות אחרות. אם כן, הליוס בגלגל היהודי לא מתאר רק את כוחה של השמש במרכז היקום אלא מייצג את האלוהים המנצח על הבריאה כולה. תיאור דמות הליוס בתוך גלגל המזלות אינו מתיימר להציג את האלוקים במושגי אדם, אלא רק לסמל באופן אלגורי את כוחו ויכולתו של האל בעולם. כדי שדימוי זה יהיה מובן לכל, האמן השתמש בשפת סימנים מוכרת. הליוס במרכבתו היה סמל מוכר של שלטון בעולם, ולפיכך סימל ליהודים בני התקופה את הרעיון שהאלוקים הוא הקוסמוקרטור (שליט העולם) האמיתי וכבודו מלא עולם. הליוס הנתון במרכז של גלגל המזלות מסמל את כוחו ופעולתו של האלוקים כמנצח על היקום ועל הבריאה. ייתכן כי בשל המשמעויות החמורות הנגזרות מכך נמנעו בציפורי מלתאר את דמותו, וזאת בניגוד למה שעשו בחמת טבריה או בבית אלפא למשל. אי

אפשר ללמוד מכאן דבר על מידת הקנאות הדתית או האנטי-פגאניות של באי בית הכנסת, שהרי בתוך גלגל המזלות שלהם עצמו משולבות דמויות מיתולוגיות.

יתכן שחכמי הדורות בציפורי, שהכירו את הנטייה לראות באל השמש הליוס / סול אינויקטוס את סמלם של הקיסרים או של ישו הנוצרי ונזהרו מלתאר דמות אדם-אל ברצפת בית הכנסת שלהם.

בית-הכנסת בציפורי - פסיפסי הרצפה, שולחן לחם הפנים, המאה

ה-5 לספירה

שולחן לחם הפנים בציפורי מתואר כשולחן עגול, בעל שלוש רגליים. זאת בניגוד לתיאורים אמנותיים אחרים, בכתבי־יד המסתמכים על הכתוב במקרא. על השולחן מונחים 12 כיכרות לחם עגולות ומעליהן שני בזיכים. תיאור זה מבטא את השאיפה לבנות מחדש את המקדש ולחדש בו את עבודת ה'.

עבודת בית המקדש באה לידי ביטוי בתיאורי הקורבנות, בהבאת הביכורים, בשולחן לחם הפנים בקערת הנחושת ובכלי נגינה (מצלתיים וחצוצרות) שליוו את עבודת הקודש. יריעת בד העשויה בגווני צהוב-חום ומעוטרת בפינוטיה בארבעה עיגולים בדגם רשת מכסה את השולחן.

בשולי היריעה גדילים ורק קצות הרגליים מבצבצים מתחתיה. שנים עשר כיכרות הלחם שעל השולחן, שכמה מהם חסרים, מתוארים בדמות חפצים עגולים ולא מלבניים כדברי המשנה. ככרות הלחם ערוכים בשלוש שורות - שישה בשורה המרכזית ושלושה נוספים מכל צד. גם סדר זה אינו בהתאם לכתוב בתורה.

מעל השולחן, משני צדדיו, נראים שני כלים בעלי ידית ארוכה ובסיס משולש, שבתוכם ניתן להבחין בכתמים שחורים המציינים את תכולתם. אלו הם שני הבזיכים עם הלבונה שהוצבו מעל מערכות הלחם במשכן או במקדש.

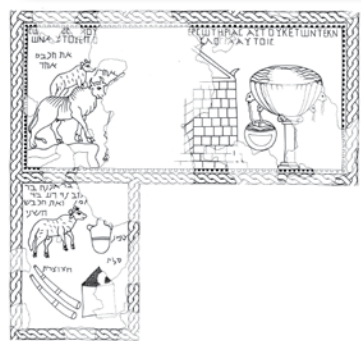
בית-הכנסת בציפורי - פסיפסי הרצפה, אחת משתי המנורות, המאה

ה-5 לספירה

המנורה, הינה אחת משתיים הערוכות משני צדדיו של חזית מקדש או ארון קודש. שני הפנלים של המנורות, זהים כמעט בפרטיהם, מתוארים מנורה וסמלים יהודיים אחרים. המנורה ניצבת במרכז, מעוצבת בגווני צהוב. כל שבעת קניה עשויים לסירוגין חוליות כדוריות וגביעים בעלי מתאר משולש שמבסיסהם עולים שני ניצנים. תיאור זה הוא סכמטי למדי, של מנורת המשכן על כפתוריה ופרחיה. למנורות שלוש רגליים בצורת כף רגלו של אריה. בראשן לוח אופקי ועליו, מעל כל קנה, שבעה מכלים קטנים בגוון כחלחל. אלו הן כוסות זכוכית עם שמן, שמהן בוקעות פתילות או להבות דקיקות. במנורה הימנית, הפתילות פונות לשמאל (לכיוון החזית האדריכלית שמתוארת במרכז). במנורה שנמצאת משמאל, פונות הפתילות לימין. משמאל למנורה מתוארים ארבעת המינים אגודים יחדיו נתונים בקערה מעוגלת בעלת בסיס חרוטי. לצדם נראה גם האתרוג. הקערה מעוטרת בתבליט עלי כותרת היוצאים מבסיסה ומכסים את דפנותיה, פרט אופייני לכלי המתכת בתקופה זו. מימין למנורות נראה שופר מעוטר בשלוש טבעות צבעוניות. בין המנורה והשופר נראה חפץ דמוי מלקחיים. המלקחיים שמשו את הכהן בזמן דישון המנורה והטבת הנרות.

בית-הכנסת בציפורי - הקורבנות, המאה ה-5 לספירה

בתיאורי הקורבנות שור, כבשים, שמן וסולת הייתה כנראה משולבת דמותו של אהרון הכהן הגדול. הדמות נהרסה כמעט לגמרי, אך לצדה נשארה הכתובת "אהרון". הנושא מבטא את השאיפה לבנות מחדש את המקדש ולחדש את עבודת הקרבנות. רצועת הפסיפס השלישית, כוללת תמונה המורכבת משלוש אפיזודות הנקראות מימין לשמאל, וממשיכה גם לרצועה שמתחתיה.

מימין נראה אגן מים. את מרכז הספין מילא מזבח גדול שלידו כנראה היתה דמותו של אהרון (ממנה שרד רק פעמון אחד שלם, שעיתרו את שולי מעילו). בשמאל הספין נראה שור בפרופיל ניצב על גבי פיסת קרקע וצועד לימין. בין קרניו ניתן להבחין בקישוט, מעין זר, עשוי אבני פסיפס צהבהבות. מעליו כביכול מאחוריו, נראה כבש ומעליו כתוב הפסוק: "... את הכבש (בפסיפס: כבס) אחד" (במדבר כח, ד). המשכו של תיאור זה מופיע ברצועת הפסיפס הרביעית, בספין השמאלי, שם מתוארים ארבעה חפצים, ממרכיבי קרבן התמיד.

החוקרים סוברים שמכלול הציורים הנ"ל הינם ביטוי ציורי לפרק כ"ט בספר שמות המתאר את הקדשת אהרון ובניו לעבודת המשכן ומסיים בעניין קרבן התמיד. לטקסט המקראי שלושה מוקדים. הראשון הוא טקס הטהרה. המוקד השני הוא מעשה הקרבת הפר (הפר של אהרן הוא הראשון שהועלה קרבן על מזבח העולה אשר בחצר המשכן לפני פתח אוהל מועד). המוקד השלישי בפרק עניינו קרבן התמיד.

שלושת מוקדי הטקסט המקראי הללו מוצאים את ביטויים הציורי בספיני הפסיפס. מימין אגן המים ששימש לטהרה, בהמשך אהרון והפר, הקרבן הראשון שהועלה במהלך טקס ההקדשה, ניצב ליד אהרון. הכבש שמעל קשור למוקד השלישי בפרק - קרבן התמיד. כנראה שהמטרה היתה לחבר את שני הספינים כדי שייקראו יחד. כאן, כמו במקרא, מסמל קרבן התמיד את נוכחות השכינה במקום הנבחר. (ניתן להשוות לתיאור הקדשת אהרון של דורא ארופוס).

בית-הכנסת בציפורי - סל ביכורים או מנחה, המאה ה-5 לספירה

סל קלוע מלא פירות ומשני צדדיו שני עופות המובאים כביכורים למקדש. העופות תלויים מחוץ לסל "כדי שלא ינבלו את הפירות". הנושא מבטא את השאיפה לבנות מחדש את המקדש ולחדש את מצוות הביכורים, וכן את הקשר לארץ-ישראל, באמצעות הפירות שהארץ נתברכה בהם.

בספין זה (המופיע לימין הספין המתאר את שולחן לחם הפנים) מתואר סל הביכורים. זהו סל נצרים קלוע, שכמותו הביאו העניים את ביכוריהם למקדש. הקליעה עשויה בדגמים שונים, הסדורים בארבע רצועות לכל רוחב הסל. הסל מלא בפירות שנשתבחה בהם ארץ ישראל, כגון אשכול ענבים, רימון ותאנה. בשולי הסל תלויות שתי ציפורים וראשן מופנה כלפי מטה. מתחת לסל נראה זוג צלצלים הקשורים זה לזה בשרשרת חוליות, האחד כחלחל והשני צהבהב. השמאלי מתאר את צדו החיצוני של הצלצל ואילו קשורה השרשרת, והימני מתאר את צדו הפנימי של הכלי. כך הציג האמן את הצלצלים משני צדיהם.

מצוות הבאת הביכורים והטנא אל הכהן נזכרת בדברים כו, אולם התיאור שלפנינו עוצב ברוח מסורת חז"ל, לא רק

העובדה שהסל מכיל מפירות שבעת המינים אלא גם עיטור הטנא בגוזלי יונים הקשורים דוקא בשוליו, משקפים את מסורת חז"ל כפי שמופיעה בתלמוד הירושלמי: "תני רבי יוסי: לא היו נותנים את הגוזלות על גבי הסלין שלא ינבלו הביכורים אלא תולה אותן חוץ לסלים..." (ביכורים ג ד, סה עד). הסיבה לכך שהגוזלים נתלו דווקא בשוליים, כפי שנראה בפסיפס, היא החשש שמא יעשו צורכיהם על הפירות.

בית-הכנסת בציפורי - הנערים והחמור, פרט מעקידת יצחק, המאה ה-5 לספירה

תיאור שני הנערים עם החמור, הוא כנראה חלק מתאור רחב יותר שלא שרד. הסצנה המתוארת בספין התחתון ביותר (מס' 7) הוקדשה ככל הנראה לסיפור אברהם ושלושת המלאכים, ותיאור שרה באוהל. הסצנה בישרה את לידתו הקרובה של יצחק, והיא מתקשרת לסצנה שמעליה, עקדת יצחק. שתי הסצנות קשורות לרעיון של אמונה ונאמנות ללא מצרים למצוות ה' ולהקרבה עצמית על קידוש השם; אולי הקורבן הגדול ביותר שאפשר לדרוש מאדם, וכן להבטחת הארץ לאברהם, הבטחה לעתיד המתקשרת לגאולה, ומכאן לבניית בית-המקדש ולעבודת ה' בבית-המקדש. ספין זה, והספין שמימינו קשורים לסיפור עקידת יצחק.

בתיאור נראים שני הנערים שנשארו לרגלי ההר עם החמור, המזוהים במדרש עם אליעזר וישמעאל. קווים מעוגלים, ההולכים ונעדרים לשמאל וכלפי מעלה כעין קשקשים וממלאים את פיתו השמאלית התחתונה של הספין, מסמלים את תחתית הר המוריה. בחזית התמונה ניצב החמור, המתואר בפרופיל לשמאל, ועל גבו מונח שטיח צבעוני. מאחוריו ניצב אחד הנערים, המתואר במבט חזיתי כשראשו מוסט מעט לשמאל, כלפי הנער הנראה משמאל. ידו אוחזת בחנית והשנייה מורמת קצת ומופנית אל מרכז התמונה, כשהאצבע והאמה זקופות וצמודות בתנועה המסמלת ברכה באמנות הנוצרית. הנער השמאלי יושב מתחת לעץ שאחד מענפיו מסוכך עליו. פלג גופו העליון מתואר במבט חזיתי ואילו רגליו נראות כביכול מן הצד. ראשו מוסט מעט ימינה כלפי הנער הראשון. בידו השמאלית הוא אוחז את מושכות החמור והימנית שלוחה הצדה. שני הנערים לבושים בשמלות קצרות בעלות שרוולים ארוכים, מעוטות ומהודקות למותניהם, ולרגליהם נעליים שחורות.

בית הכנסת עשיר ביותר בכתובות. הסברים לתוכן הציורים כתובים בעברית, והקדשות (שמהוות את רוב הטקסט) בארמית ויוונית. הכתובות הארמיות שולבו בדגם המעגלים המתמשך לאורך הסיטראה כולה והן בשטחים ש"נפרשו" בין העמודים המפרידים בין האולם לסטראה. כתובות ההקדשה ביוונית מלוות את כל הסצינות והספינים של השטח המרכזי. כתובת אחת אפילו מקיפה את חלקו המרכזי של גלגל המזלות, מיקום שאינו מוכר בגלגלי המזלות האחרים. מן הכתובות אנו למדים כי בני הקהילה, לעתים אבות ובנים בני משפחה אחת, תרמו מכספם לשם הנחת הרצפה. כל הסצינות המרכיבות את השטיח המרכזי פונות בכיוון אחד, לצפון מערב, לאורך ציר האורך של האולם. בית הכנסת כנראה לא פנה לירושלים, לא היה לו כל אפסיס, בקצה רצפת האולם, בחזית רצפת הפסיפס המפוארת, הייתה בימה ואין ספסלים בנויים מסביב.

בית-הכנסת בית אלפא - תכנית קרקע, המאה ה-6 לספירה

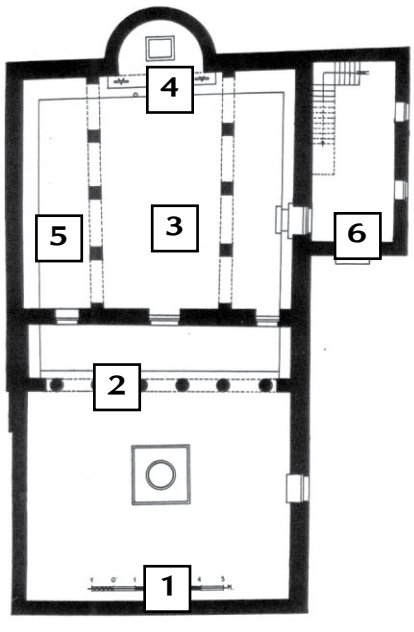
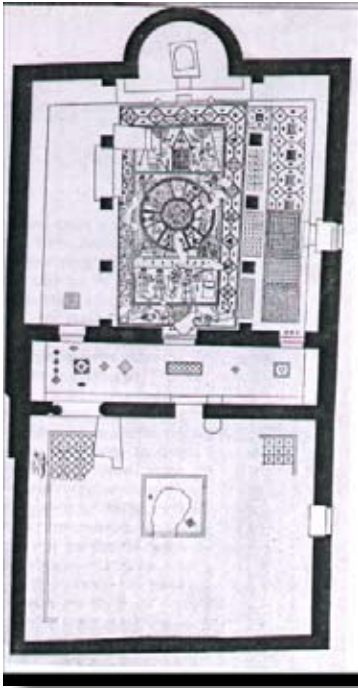
בית אלפא שוכנת למרגלות הגלבוע, במזרח עמק יזרעאל. בית הכנסת של בית אלפא, מתוארך למאה ה-6. בית הכנסת (7.72/2.41 מ') עמד בין בתים שרחובות צרים הפרידו ביניהם. בית הכנסת **פונה לירושלים**. הקישוט העיקרי בבית הכנסת היה רצפת הפסיפס.

תוכנית בית הכנסת:

1. **חצר (אטריום)** - חצר מרופפת פסיפס בדגמים גיאומטריים. צורתה של החצית לא ידועה, ומן השרידים הקיימים נראה שנעשו בה שינויים.
2. **פרוזדור (נרתקס)** - רצפתו פסיפס בדגמים גיאומטריים. שלושה פתחים מוליכים אל אולם בית הכנסת.
3. **אולם** - קירות האולם בנויים אבני גוויל ומטויחים מבפנים ומבחוץ. הבנין פונה עם האפסיס לדרום, כלפי ירושלים והחצית פונה לצפון. האולם מחולק על ידי שני טורים של אומנות בנויות אבנים מטויחות, לאולם תווך ושתי סיטראות. כנראה שנשענו קשתות על האומנות. האולם מרוצף פסיפס צבעוני. הסיטראה המערבית מחולקת למלבנים של דגמים גיאומטריים, ואילו ריצפת הסיטרה המזרחית חלקה ברובה.
4. **אפסיס** - בקיר הדרומי של אולם התווך שקוע אפסיס שהיה מקומו הקבוע של ארון הקודש. רצפתה מוגבהת מרצפת האולם ועולים אליה בשלוש מדרגות. ברצפת האפסיס כרויה גומה שהיתה מכוסה בלוחות אבן ונמצאו בה מטבעות ביזנטיים.
5. **מושבים** - לאורך קירות הסיטראות והקיר הדרומי בנויים ספסלים.
6. **חדר נוסף** - מן הסיטרה המערבית מוליך פתח אל חדר נוסף במערב, שצורתו אינה ידועה. יתכן שבחדר זה היו מדרגות שעלו בהן אל הקומה העליונה. מן השרידים אין הוכחה לקיומה של קומה שניה, אבל לפי ההגיון כנראה שהייתה קיימת והציע שימש לעזרת נשים.

מאפיינים:

- תוכנית **בסיליקה** שמחקה את תוכנית הכנסיות הנוצריות.
- שתי הסיטראות היו נמוכות יותר מן האולם המרכזי, ועליהם נבנו שני יציעים לעזרת נשים אחד מכל צד. כנראה שיציעים אלו הוצאו על ידי חלונות.
- הכניסה נקבעה דרך **פתח משולש** בקיר שמול האפסיס, וכיוונה כלפי ירושלים.
- בית הכנסת **פונה לירושלים**. בקיר הפונה לירושלים, בכיוון התפילה, היה אפסיס בצורת חצי עיגול. רצפת האפסיס הוגבהה קצת על פני רצפת האולם, ונמשכה ועברה לתוך האולם, כך שנוצרה מעין בימה עם מדרגות.
- באפסיס היה כנראה ארון קודש מעץ, שהיה מכוסה פרוכת שהותקנה על שני עמודים משני צדי האפסיס. מאחורי הפרוכת היה מקום, נוסף לארון הקודש, גם לשתי מנורות. לפי תאורי הפסיפס בבית אלפא אנו לומדים שניצבו שם פסלי שני אריות ששמרו על הארון, אבל קשה לקבוע את מקומם המדויק.
- מתחת הארון היה שקע ששימש כנראה למחבוא לקופת העדה או לגניזה.
- בית הכנסת שימש כמרכז הקהילה ולכן מסביבו נבנו מבנים נוספים נספחים, בנוסף לפרוזדור הכניסה (**נרתקס**).
- הכניסה לבית הכנסת דרך חצר פתוחה (**אטריום**) עם באר טבילה במרכזה.
- הקישוטים הארכיטקטוניים דלים לעומת עושרם של בתי הכנסת הקדומים. חלקי הבנין היחידים שקושטו בתבליטים היו כותרות העמודים בסגנון קורינתי. ובהן הופיעה גם המנורה.
- הקישוט העיקרי בבית הכנסת היה רצפת הפסיפס שהכילה את שלושת היסודות הבאים: ארון קודש עם מנורות ואריות לצדדין, גלגל המזלות, תמונות מסיפורי המקרא המסמלים תקווה לגאולה בידי שמים. הפסיפסים מעידים על מלאכה פשוטה בעלת כוח קומפוזיציוני עז, עשויה בסגנון מזרחי לפרטיו,

ופרימיטיבי ועממי בתכנונו. התיאורים חיים מאוד ואפילו קצת ילדותיים.

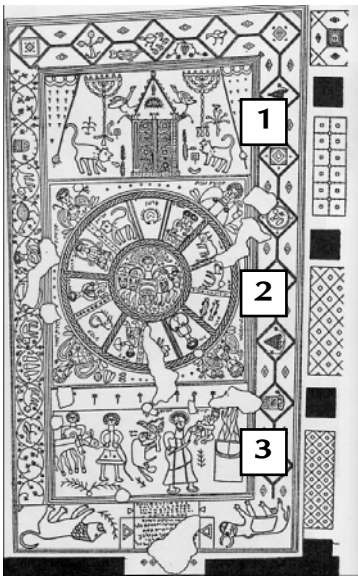
רצפתו של אולם התווך מחולקת לשלושה ספינים.

1. עליון - ארון הקודש

2. אמצעי - גלגל המזלות

3. תחתון - עקדת יצחק

הספין כולו מוקף מארבעה כיוונים ברצועות של עיטורים שונים: ממערב מעוינים ובתוכם פירות. מדרום מעוינים ובתוכם ציפורים, דג, אשכול ענבים ועץ רימון. ממזרח שריגי גפן ובתוכם ציפורים, חיות ודמות אדם. ומצפון, משני צידי הכניסה אריה ופר, מעין שומרי סף שפניהם כלפי היוצאים מבית הכנסת. ביניהם מוצגת כתובת בארמית וביוונית.

בית-הכנסת בית אלפא - פסיפסי הרצפה, פנל ארון הקודש והמנורות, המאה ה-6 לספירה

בספין העליון מוצג ארון הקודש מבעד לפרוכת פתוחה לשני הצדדים, ארון הקודש בעל גמלון. על הגמלון תלוי נר תמיד ועליו שתי צפורים. משני צידי הארון ניצבות שתי מנורות דולקות וליד כל אחת מהם תשמישי קדושה מסורתיים: שופר, לולב, אתרוג ומחתה, שני אריות שומרים על הארון מכל צד.

המנורות - שתי המנורות בעלות שבעה קנים דולקים. בסיס המנורה בעל שלוש רגליים.

בכל אחת משתי המנורות עיצוב שונה של הרגליים.

חפצי הקודש - המחתה, השופר, הלולב והאתרוג.

האריות - משני צידי הארון שני אריות זהים בעיצובם ופעורי פה פונים לעבר הארון.

וילונות גדולים - משני צידי ארון הקודש.

בית-הכנסת בית אלפא - פסיפסי הרצפה, גלגל מזלות, המאה ה-6 לספירה

בספין המרכזי מתואר גלגל המזלות. שנים עשר המזלות ערוכים במעגל וכל אחד מהם מסומן בשמו העברי. במרכז

המעגל מצייר הליוס אל השמש, במרכבה הרתומה לארבעה סוסים דוהרים על רקע השמים הכהים הזרועים ירח וכוכבים. בארבע פינות הספין מוצגות ארבע תקופות השנה בדמות נשים מכונפות ענודות תכשיטים ומלוות בפרות, ציפורים ועוד. ליד כל אחת מהן כתוב שמה: תקופת ניסן, תקופת תמוז, תקופת תשרי ותקופת טבת.

בית-הכנסת בית אלפא - עקדת יצחק, המאה ה-6 לספירה

בספין הקרוב לפתח מתואר סיפור עקדת יצחק. מימין מתואר מזבח שלשונות אש עולות ממנו. משמאלו עומד אברהם עטור הזקן, הילה לראשו, ידו האחד אוחזת ביצחק העקוד, המתואר כילד קטן, ובידו השניה מאכלת ארוכה. ליד כל אחד מהם רשום שמו: יצחק אברהם. מלמעלה כמו מתוך ענן מופיעה כף יד המסמלת את מלאך ה' והכתובת "אל תשלח". לצידו של אברהם מתואר איל קשור לעץ (הסבך). עומד על שתיים כמו תלוי, כאילו המקום צר לרגליו הקדמיות. מעליו לשון הכתוב: "והנה איל". בקצה השמאלי של התמונה נראים שני הנערים והחמור. סגנון הציור סכמטי ופרימיטיבי. הדמויות חזיתיות, דו ממדיות, וחלולות. רק קו המתאר יוצר אותן. הן נראות "תלויות" בחלל השטוח. לא ניכר כל רצון של האמן, לתת תחושת תלת-מימד או ריאליזם אשלייתי.

שאלת הסגנון והקומפוזיציה

בחירת הסגנון מעוררת שאלה. האם רמתם של האמנים היתה נמוכה, הם לא ידעו ליצור אשליית חלל, או שהדבר מכוון? הבחירה הקומפוזיציונית גם היא, אינה שגרתית. בדרך כלל בייצוגי העקדה, אברהם ויצחק העקוד, ממוקמים במרכז הקומפוזיציה. אולם בבית אלפא, בחירת האמן היתה לשים את האיל במרכז. עיצובו של האיל, גם הוא מיוחד. הוא אינו עומד על רגליו. האיל אנכי ורגליו תלויות באויר. יש שראו את הקומפוזיציה כמקירת ובלתי מתוכננת. אחרים ראו בתנוחת האיל השפעה של פסל שומרני קדום, או השפעות של תיאורי העקדה באמנות הנוצרית העתיקה. ניתן למצוא בעיצוב האיל רמזים מדרשיים. מקורות אלו נותנים ייצוג על-טבעי ומיתולוגי לאיל, כמאמר המדרש: "עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות, ואלו הן פי הארץ ופי האתון... ואילו של אברהם" (אבות ה, ו). בתנחומא (תנחומא שלח, יד) אף נאמר: "אמר אברהם לפני הקב"ה: רבונו של עולם, אפשר לי לירד מכאן בלא קרבן? אמר לו הקדוש ברוך הוא: הרי קרבן מתוקן מששת ימי בראשית. מיד (בראשית כב, יג) וישא אברהם את עינו וירא והנה איל". הווה אומר לא איל רגיל ופשוט, אלא איל אגדי שנברא עוד בששת ימי בראשית. יתכן כי ההיפוך המיוחד של האיל הוא דרך מתוחכמת שנועדה להביע את זהותו המיוחדת של האיל, ואת עובדת היותו על-טבעי. רמזים אלו גם מוכיחים כי מחשבה יהודית עמדה מאחורי ההחלטות העיצוביות של יוצרי הפסיפס.

חוקרים סבורים כי סיפור העקידה בבית הכנסת של בית אלפא, מצליח בסגנון המיוחד, לברוח באופן מכוון מתיאור ריאליסטי וממתן מציאות ספציפית. בתפיסת החלל המיוחדת ובהדגשת האיל המיסתי הוא מדגיש את ההצלה, הברית וההבטחה החוזרת. הבטחה זו באה לידי ביטוי בתפילת ראש השנה. הפסיפס יוצר מציאות יהודית סמלית, על-זמנית ופלאית.

עיצוב הפסיפס שואב רבות מן התפיסות ייצוגיות והמושגיות שבאמנות הביזנטית. כתיאור מזל בתולה, למשל, מופיע דמות של קיסרית ביזנטית היושבת על כס מלכות. יחד עם זאת, הייצוג הבולט ביותר הוא "יד אלוהים" המופיעה בתיאור העקידה. הדמויות והפריטים מתוארים כולם בחזיתיות. בתיאור העקידה מופיעות הדמויות זו לצד זו, ללא התייחסות ממשית לעומק ולחלל, על אף הוספה של צמחייה סמלית. הדוגמה הבולטת לחוסר התייחסות זה היא בתיאור הנער המלווה, אשר מופיע מאחורי החמור. האמן לא הוסיף את רגלי הדמות והסתפק בתיאור רגלי החיה בלבד. יש שרואים במכלול הפסיפס גם קשר לתיאור העיר ירושלים. הצירוף בין עקדת יצחק, אשר נערכה במקום בו הוקם המקדש, בית המקדש וארון המקדש כ"חזית אדריכלית" וייצוג כליו, לבין גלגל המזלות מעידה לדעתה על ממדים אסכטולוגיים או קוסמיים בתיאור ירושלים: "דימויים קוסמיים ברורים אלו, מחזקים את אמונתנו כי ייצוגים אלו משמעותם היא ייצוג סמלי של ירושלים, המהוללת בספרות התלמודית של אותו זמן, כמרכזו של העולם".

72. בית-הכנסת בעזה - פסיפס, דויד המנגן, המאה ה-6 לספירה

אחד האתרים ההיסטוריים החשובים שנתגלו ברצועת עזה הוא בית הכנסת העתיק בעזה. בית כנסת זה, הוקם בעיר עזה מיומם (עזה ים), על ידי הקהילה שהתיישבה בעיר דווקא בזמן שלטונו של הקיסר קונסטנטינוס הגדול שציווה בעת עליתו לשלטון, בשנת 133 לספירה, לנקות את העיר עזה מיהודים. הגודל של בית הכנסת העיד על עושרם הרב של הקהילה היהודית בעזה מיומם.

בית הכנסת פונה למזרח, לכיוון ירושלים. במרכז בית הכנסת נתגלה הציור של דויד המלך, נעים זמירות ישראל, אחוז נבל בידו וסביבו חיות הפרא רוגעות לצלילי הנבל, ולצידו של דויד מופיע שמו "דויד" באותיות עבריות. בחלקו הדרומי של בית הכנסת נתגלה פסיפס נוסף ובו מצוירות חיות אפריקאיות עטורות מדליונים, פרי יצרתם של אמנים מקומיים מהתקופה הביזנטית שהתמחו ביצירת רצפות פסיפס. (לא הרחק מעזה, כ-20

ק"מ מזרחית למרכז הגוש, נתגלתה רצפת פסיפס דומה לרצפת החיות בעזה, גם היא של בית כנסת הנקרא בית כנסת "מעון" ששכן במעון העתיקה, כנראה גם היא פרי יצירת של אותם אמנים.) בית הכנסת בעזה שימש כדרך קבע את הקהילה היהודית, אך כל הזמן היו בו אורחים, סוחרים יהודים שהגיעו לסחור בעיר המסחר הגדולה והתארחו בזמן שהותם במקום אצל הקהילה היהודית בעיר. את רצפת הפסיפס תרמו באותה התקופה שני אחים, מנחם וישי בן ישוע, שהיו מוכרים כ"סוחרים העצים היהודים מעזה ים". הסוחרים לא היו אחראים רק להקמת הפסיפס אלא תרמו להקמת בית הכנסת בכלל, ולאחר בניית בית הכנסת בו היו שותפים, התקינו מכספם את רצפת הפסיפס.

תאור הדמות:

דויד מתואר כמלך. לראשו כתר, הוא לבוש בגדי קיסר ביזנטי והוא פורט על נבל. סביבו ניצבים גור אריות, ג'רפה ונחש. חיות פרא מאזינות לנגינתו, רוגעות לצלילי הנבל. לנבל מופיעה הכתובת: "דויד".

מקור השראה לתאור:

תאור זה הינו עיבוד של סצנה ידועה באמנות הרומית-ביזנטית, של אורפיאוס המנגן לחיות, אלא שכאן ניתן לתיאור המיתולוגי אופי יהודי - של דויד, נעים הזמירות שמנגן לפני שאול. תיאור דומה - דויד כדמות אורפיאוס המנגן בכינור ומסביבו חיות, התגלה על רצפת פסיפס שנחשפה מחוץ לשער שכם בירושלים. בדמות המלך הנערץ היושב על כיסא מלכותו, דויד ביטא ליהודי עזה את תקוות הגאולה ואת בוא המשיח מבית דויד. יותר מאוחר נעשתה באירופה דמות דויד המנגן לאיור שכיח בספרי תנ"ך, בייחוד בתהילים.

בית-הכנסת במירות - פסיפס דויד ממרות, דמות של לוחם יושב מוקף **בכלי נשק ומעליו כתובת, המאות ה-5-6**

במרות נמצא פסיפס שבו מתוארת דמות אדם יושב וסביבו כלי נשק. מתואר אדם צעיר, לבוש בגדי-שרד של קצין רומאי-ביזאנטי, נשען על מגן, ליד ראשו כובע נחושת וליד כתפו השמאלית חרב. ידיו, שאבניהן נשחתו ברובן, היו נשואות קדימה בתפילה, ואילו לפניו היה תיאור "בלתי מזהה", שממנו שרד קטע של מסגרת אליפטית, שיוצא ממנה קטע אלכסוני. נראה שגם כאן מתואר כלי נשק. בצד הדמות, ובמאונך לה, רשומה הכתובת "יודן בר שמעון מני". מתחת למסגרת זו היה מעגל ומשמאלו דגם נאה של "מגן האמזונות".

החוקרים מזהים את דמות הלוחם עם דויד המלך ואת כלי הנשק מסביבו ככלי הנשק של גוליית הפלישתי שדויד לקח שלל לאחר הקרב המפורסם שנערך בין השניים בעמק האלה.

חוקרים אחרים אינם מקבלים הסבר זה ומזהים את הדמות כדמות "הלוחם ממרות" - יודן בר שמעון.

אחרים שוללים את האפשרות שמתוארת כאן דמות חילונית, בלתי-ידועה וטוענים שיוזן הוא התורם או האומן, ו"מני" הוא כינויו, אולי קיצור מ"ממני", ממונה בארמית (שהיא לשונה של הכתובת).

בתקופות מסוימות היו יהודים מציינים דמויות, אף מיתולוגיות בבתי-הכנסת שלהם, אך בתקופות של מתח דתי היו חוגים של מנתצי דמויות פוגעים בהן, כך בנערן ובמקומות אחרים, וכך אף במרות, כפי שנראה בהמשך. ייתכן שזה מה שקרה כאן. הנחת הרצפה עם הדמויות, אף שהן מקראיות, הופסקה. הקטע הזה הושאר ורק עיני הדמות נעקרו.

שאלות מבגרויות (תשובות בהמשך):

בגרות תשס"ג:

שאלה 1 יש להת"חס רק להבטים הקשורים לפסיפס עקדת יצחק

בתמונה 1 ו-2 מוצגות שתי יצירות שנושאן עקדת יצחק.

- 7 נק' א. הסבר מה דומה ומה שונה בתיאור הסיפור (הנושא) בשתי היצירות, ומה רצה כל אחד מהאמנים להדגיש.
- 10 נק' ב. השווה בין שתי היצירות מן הבחינות הבאות: קומפוזיציה, תפיסת חלל, עיצוב הדמויות.

תמונה 1 לשאלה 1
עקדת יצחק, פסיפס מבית הכנסת בבית אלפא, המאה ה-6

שאלה 3 גלגל המזלות (הזודיאק)

- 7 נק' א. הסבר שתי סיבות להימצאותו של גלגל המזלות בבתי הכנסת הקדומים בארץ-ישראל.
- 4 נק' ב. ציין שני מוטיבים "אסורים" המופיעים בגלגל המזלות.
- 6 נק' ג. הסבר מדוע קיימים מוטיבים "אסורים" בבתי הכנסת.

שאלה 4 יש להת"חס רק להבטים הקשורים לפסיפס דוד

בתמונה 5 מוצגת היצירה "דוד המלך מנגן בנבל", ובתמונה 6 מוצג הפסל "דוד".

- 2 נק' א. ציין מאילו חומרים עשויה כל אחת מהיצירות.
- 5 נק' ב. הסבר כיצד מתוארת דמותו של דוד בכל אחת מהיצירות.
- 5 נק' ג. בכל אחת מהיצירות הסבר אילו מרכיבים בדמותו של דוד תואמים לתיאורו בסיפור המקראי.
- 5 נק' ד. ציין באיזו תקופה או באיזה סגנון נעשה הפסל המוצג בתמונה 6, והסבר שני מאפיינים של הסגנון, הבאים לידי ביטוי בפסל.

תמונה 5 לשאלה 4
דוד המלך מנגן בנבל, בית הכנסת בנבל, המאה ה-6

בגרות תשס"ד:

שאלה 4 פסיפסים

בתמונה 6 מוצג פסיפס רצפה מבית הכנסת בחמת טבריה, ובתמונה 7 מוצג פסיפס רצפה מבית הכנסת בבית אלפא.

- 5 נק' א. תאר את הנושאים המוצגים בכל אחד מהפסיפסים.
- 6 נק' ב. בחר נושא אחד מבין הנושאים המוצגים בפסיפסים, והסבר את משמעותו הסמלית.
- 6 נק' ג. הסבר שני הבדלים סגנוניים בין שני הפסיפסים.

תמונה 7 לשאלה 4 - פסיפס רצפה, בית הכנסת בבית אלפא, המאה ה-6

שאלה 22 פסיפסים

בתמונה 39 מוצג פסיפס רצפה מבית-הכנסת בחמת טבריה, ובתמונה 40 מוצג פסיפס רצפה מבית-הכנסת בבית-אלפא.

(6 נק') א. הסבר **שלושה** מוטיבים משותפים לשני הפסיפסים, ו**שלושה** מוטיבים שונים בין שני הפסיפסים.

(5 נק') ב. הסבר את חשיבותם של הפנלים בשני בתי-הכנסת בהקשר למתואר בהם ובהקשר למיקומם (חלוקת הפנלים ברצפת בית-הכנסת).

(4 נק') ג. הסבר את ההבדל בין הסגנונות של שני הפסיפסים.

בגרות תשס"ז:

שאלה 5

רצפות פסיפס

בתמונה 9 מוצגת רצפת פסיפס מבית-הכנסת בחמת טבריה, ובתמונה 10 מוצגת רצפת פסיפס מבית-הכנסת בבית-אלפא.

(2 נק') א. ציין **שניים** מהנושאים המשותפים לשתי רצפות הפסיפס.

(8 נק') ב. תאר **אחד** מן הנושאים שציירת, והסבר את משמעותו.

(7 נק') ג. תאר **שני** הבדלים סגנוניים בין שתי רצפות הפסיפס.

שאלה 22

רצפות פסיפס

בתמונה 38 מוצגת רצפת פסיפס מבית-הכנסת בחמת טבריה, ובתמונה 39 מוצגת רצפת פסיפס מבית-הכנסת בבית-אלפא.

(5 נק') א. תאר את **ארבעת** הנושאים המוצגים ברצפות הפסיפס.

(5 נק') ב. בחר **שניים** מן הנושאים המוצגים ברצפות הפסיפס, והסבר מדוע בחרו להציג אותם בבתי-הכנסת.

(5 נק') ג. ציין **שני** הבדלים סגנוניים בין שתי רצפות הפסיפס, והסבר מה הייתה הסיבה להבדלים האלה.

בגרות תשע"א:

שאלה 22

דוד

בתמונות 37 ו-38 מוצגים קטעים של רצפות פסיפס שנמצאו בבתי-כנסת קדומים במרות ובעזה.

(3 נק') א. הסבר **שני** מאפיינים של טכניקת הפסיפס.

(8 נק') ב. תאר את הדמות המוצגת בכל אחד מן הפסיפסים. התייחס גם לאובייקטים הקשורים לדמות.

(4 נק') ג. ציין מהו מקור ההשראה ליצירה "דוד מעזה". הסבר כיצד הוא בא לידי ביטוי ביצירה.

תמונה 10 לשאלה 5 –

רצפת פסיפס, סראה כללי, בית הכנסת בבית אלפא, המאה השישית לספירה

תמונה 9 לשאלה 5 –

רצפת פסיפס, סראה כללי, בית הכנסת בחמת טבריה, המאה הרביעית לספירה

שאלה 22

בית־הכנסת בציפורי

בתמונות 36–41 מוצג בית־הכנסת בציפורי.

- 5 נק' א. הסבר מהו הייחוד של תכנית רצפת הפסיפס בבית־הכנסת בציפורי.
- 4 נק' ב. תאר את גלגל המזלות ברצפת הפסיפס, והסבר את ייחודו.
- 6 נק' ג. ציין שני נושאים המופיעים בפסיפס בית־הכנסת בציפורי ואינם מופיעים בפסיפסים בבתי־כנסת אחרים, והסבר את משמעותם.

תמונה 37 לשאלה 22 :

בית־הכנסת בציפורי, פסיפסי הרצפה, גלגל המזלות, המאה החמישית

תמונה 39 לשאלה 22 :

בית־הכנסת בציפורי, פרט, המאה החמישית

תמונה 38 לשאלה 22 :

בית־הכנסת בציפורי, פרט, המאה החמישית

תמונה 41 לשאלה 22 :

בית־הכנסת בציפורי, פרט, המאה החמישית

תמונה 40 לשאלה 22 :

בית־הכנסת בציפורי, פרט, המאה החמישית

תמונה 36 לשאלה 22 :

בית־הכנסת בציפורי, תרשים פסיפסי הרצפה, המאה החמישית

הצעה לתשובות

בגרות תשס"ג, שאלה 1:

עקדת יצחק

א. הדומה, אחד מבין:

- שלושה משתתפים עיקריים בעלילה: אברהם, יצחק, האיל.
- אברהם אווז ביד ימין את המאכלת שעומה הוא יקריב עוד רגע את יצחק לפי מצוות האל. בידו השנייה הוא אווז ביצחק.
- גופו של אברהם פונה לכיוון המזבח וראשו פונה לאחור, כי הוא נעצר ברגע האחרון.
- ידיו של יצחק קשורות, ראשו חזיתי, הוא יוצר קשר ישיר עם הצופה.
- המסר: האיל ישמש כקורבן חלופי ליצחק, ויצחק יינצל, כסמל לישועה מידי האל.
- הדגש על הידיים והפנים בשתי היצירות כמבטאות את המסר ומדגישות את הדרמה.
- ההתרחשות היא במקום פתוח, בנוף, ככתוב בתנ"ך – בהר המוריה: בציור יש עצים ובפסיפס יש צמחייה, המציינים זאת.

השונה, אחד מבין:

- בציור נתפס רגע השיא כשממש ברגע האחרון אברהם נעצר על-ידי המלאך, ואילו בפסיפס יש תיאור נרטיבי – סיפור בהמשכים של כל העלילה.
- בציור אברהם מביט במלאך המנסה לעוצרו. בפסיפס אין קשר בין אברהם ובין יד האלוהים.
- בפסיפס יד סמלית של אלוהים מופיעה מלמעלה ומלווה באמירה "אל תשלח", ובציור מלאך אווז בידו של אברהם, כדי למנוע ממנו את המעשה, וידו השנייה מצביעה על האיל כתחליף.
- בפסיפס כתובים השמות של הדמויות בעלילה, ואילו בציור הדמויות מזוהות לפי מאפייניהן: הגיל, התנועה, המיקום.
- האיל בפסיפס קשור לשית, כאילו היה שם קודם (עפ"י המדרש - עוד מימי בראשית) – לסמל את כוונתו מראש של האל להבטיח ישועה, ואילו בציור ראשו של האיל נראה ליד ראשו של יצחק – כאילו בא לשם מרצונו.
- בציור ההתרחשות היא בנוף פתוח, המרמז על הר המוריה, עם צמחייה ומבנים המציינים מקום יישוב, ואילו בפסיפס יש רקע שטוח ורק ליד הדמויות ומחוץ למסגרת יש רמזים לצמחייה סכמתית.
- בפסיפס על המזבח יש אש ויצחק נמצא לידו כמרחף באוויר. בציור – יצחק עקוד על המזבח.
- בפסיפס יש יותר משתתפים בעלילה: החמור ושני הנערים. בציור – יש שלושה משתתפים עיקריים בלבד.

מה רצה כל אחד מהאמנים להדגיש:

בפסיפס מבית אלפא האמן אינו מתיימר להעתיק את המציאות הוא רוצה להעביר מסר סיפורי-חינוכי, שיש בו מרכיבים של אמונה, גאולה והבטחה לעתיד.

עקדת יצחק מתקשרת למסר הכללי של כל רצפת הפסיפס בבית אלפא.

בפסיפס יש מרכיב חינוכי-דתי על-ידי התמקדות בדמויות, באובייקטים, בסיפור המקראי, והתעלמות מדברים טפלים.

קרובג'יו מדגיש את המשמעות הנוצרית; הנצרות כדת הנכונה מודגשת באמצעות פרה-פיגורציה.

נושאים מהתנ"ך המנבאים את הנצרות – העקדה. האיל הוא הקורבן, השה מבשר את בואו של ישו כקורבן לאנושות.

קרובג'יו מדגיש את המרכיב הדתי הדרמטי כשהוא משתמש במאפייני הבארוק כדי ליצור רושם על הצופה.

הציור	הפסיפס
קומפוזיציה: - דינמית: תפיסת רגע של התרחשות דרמטית. - מספר מוקדי התרחשות: המאכלת, הפה הפעור של יצחק, האצבע של המלאך. - אלכסונית: בעלת ציר אלכסוני עיקרי הנמשך מראשו של יצחק, דרך יד אברהם עם המאכלת, ידו של המלאך וראשו של המלאך. - אלכסון מצטלב נוצר מגופו של אברהם. - פתוחה, קטועה: הפורמט קוטע את האיל והמלאך שבקצוות.	קומפוזיציה: - אופקית: רצף התפתחותי נרטיבי המכתיב את אופן ההתבוננות. מתחיל מצד שמאל עם החמור שנכנס לפורמט ועד למזבח מימין. - סטטית: למרות התנועה של הדמויות, הן נראות כמו הוקפאו ברגע הפעולה. - סגורה: אמנם החמור קטוע על-ידי המסגרת, אבל ראשו וגופו פונים למרכז, לפנים היצירה.
תפיסת חלל: - תפיסת חלל פתוחה של נוף בעל מישורים שנסוגים בהדרגה לעומק. - במישור הקדמי עץ, מאחוריו פרטי נוף וצמחייה, ומבנים הממוקמים זה מאחורי זה בגבהים שונים. הם קטנים ככל שמתרחקים לעומק. - מה שקרוב מואר וברור, וככל שמתרחקים לעומק הצבעים כהים יותר והאור עמום יותר, דבר שממחיש את העומק. - עומק פרספקטיבי, אשלייתי, ריאליסטי. - חלל דחוס, הדמויות לחוצות בפורמט ובמישור הקדמי של התמונה.	תפיסת חלל: - רקע ניטרלי ושטוח שעליו צפות הדמויות והפרטים האחרים ללא אחיזה בקרקע. - ברקע שבין הדמויות יש צמחייה שמסמלת את הנוף שבו התרחש הסיפור. - תפיסת חלל לינארית – רוחבית, אופקית. - נקודות מבט אחדות על הפרטים, למשל, על המזבח זווית ראייה מהצד ומלמעלה, על האיל מהצד, על הדמויות מהחזית. - אין רצף חללי של עומק. לכל פרט יש מישור או חלל משלו, ללא קשר למה שנמצא בסמוך לו. - פרספקטיבה מושגית שלא מנסה ליצור אשליה של חלל "נכון".
עיצוב הדמויות: - ריאליזם הבא לביטוי בפירוט תווי אִישִׁים, ציון הבדלי הגיל, הבעה. - נטורליזם הבא לידי ביטוי בתיאור מדויק של האנטומיה, עיצוב השרירים, מרקם העור והשיער. - תיאור אשלייתי של קפלי הבד על-ידי מעברים הדרגתיים של אור וצל, צבעוניות נכונה של עור הגוף והצמחייה שבנוף. - קשר של מבטים, מחוות גוף ומגע פיזי בין הדמויות. - תיאטרליות ודרמטיות בתנועות ובהבעות.	עיצוב הדמויות: - תיאור הדמויות בקווי מיתאר חיצוניים ופנימיים. דמויות שטוחות; לגוף אין נפח. - סגנון נאיבי: פרופורציות לא מדויקות, אין רצף אורגני בין איברי הגוף, עיוות של פרטי אנטומיה. - סגנון סכמתי: צורות הגוף כלליות ושטוחות. - הפנים של ארבע הדמויות עשויות לפי דגם שחוזר על עצמו, ללא הבדלי גיל או תווים אישיים. - דמויות סמליות שתפקידן מזוהה על-פי השם המצורף. - שימוש בטקסט ליצירת קשר בין הדמויות ובין האובייקטים. - יחסי הגודל משתנים בהתאם לחשיבות: אברהם גדול יותר מכולם, הנערים נראים "מאחור" קטנים יותר, ויצחק כמבוגר מוקטן לציון גילו הצעיר. - צבעוניות אחידה ושרירותית.

גלגל המזלות

א. הסיבות להימצאותו של גלגל המזלות, שתיים מבין:

1. גלגל המזלות הוא סמל ל-12 השבטים.
2. 12 המזלות הם סמל לחודשי השנה, ואינם קשורים לעבודה זרה.
3. גלגל המזלות מסמל את לוח השנה; הזמן הוא גורם מכריע בקביעת החגים והמועדים.
4. גלגל המזלות קשור לצורך של קהילה חקלאית לדעת את המועדים הקשורים בקיום מצוות הקשורות בארץ ובחקלאות.
5. גלגל המזלות מתקשר לפרסום סוד עיבור השנה.
6. מההיבט הדתי: גלגל המזלות, עונות השנה וגרמי השמים שבתוכו הם עדות לברית בין הקב"ה ובין בני האדם עוד מתקופת נוח (בראשית ח' כ"א-כ"ב).
7. סיבות אופנתיות-סביבתיות וסיבות אסתטיות.

ב. המוטיבים ה"אסורים", שניים מבין:

1. גלגל המזלות עצמו, בגלל האיסור "אין מזל בישראל" – איסור אצטגנינות.
2. הדמות של אל השמש – סול – הליוס.
3. דמויות אדם וחי.
4. דמויות בעירות.

ג. הסיבות להימצאותם של המוטיבים ה"אסורים":

1. הליוס והמזלות מתקשרים לכך שגלגל המזלות מהווה מעין לוח שנה המוצג בצורה פגאנית מקובלת בהקשר של תרבות הסביבה. מעין אימוץ של צורה שהתאימה למקום.
2. גלגל המזלות נוצר כצורך בלוח-שנה בבית-הכנסת, כיוון שבית-המקדש חרב ולא היה מרכז רוחני שקבע את המועדים.
3. עניין אסתטי שהיה "באופנה" וקיבל גושפנקה חוקית על-ידי רבני התקופה, כיוון שלא הייתה יותר סכנה של עבודה זרה.
4. עניין אסתטי שהיה ב"אופנה", ונתן לקהילה אפשרות להוכיח שהיא קרובה לשלטון הרומי – על-ידי הכנסת אחד האלים שלהם למרכז גלגל המזלות.
5. יש סברה שהקהילות שבהן היה גלגל המזלות היו שייכות לקבוצה של יהודים מתבוללים (מתיוונים, מינים) הקרובים לשלטון הרומי.
6. יש הסוברים שכיוון שציורי הפסיפס הם דו-ממדיים, לא חל עליהם האיסור החל על פסל תלת-ממדי.

דוד

א. "דוד" (תמונה 5): ציור רצפה בעבודת פסיפס. הפסל "דוד" (תמונה 6) עשוי משיש.

ב. **תמונה 5:** דוד מתואר כשהוא עומד/יושב על כס. לידו מונח נבל הנשען על מעין תיבה המגביהה אותו. ידיו של דוד פורטות על הנבל וסביבו החיות: נחש, אריה, וראש של ג'ירף. דוד לובש טוגה מעל גלימה וסיכת פיקולה על כתפיו, ועל ראשו כתר. פניו חזיתיות, ומסביב לראשו הילה. **תמונה 6:** דוד מתואר בתנועה סיבובית (פיגורה-סרפנטינה), רגלו האחת מושטת קדימה והשנייה בפיסוק היוצר חלל. פלג גופו העליון נוטה הצדה באלכסון, וגופו דרוך במאמץ של תנופה ברגע זריקת האבן מהמקלע. ידיו האוחזות במקלע פונות עם בית החזה לצד אחד, ראשו פונה לצד שני ופניו מביעות מאמץ רב. מסביב לגופו כרוך אריג המדגיש את התנועה הסיבובית של גופו. לרגליו מונח שריון המשמש גם כאלמנט תומך בפסל.

ג. **תמונה 5:** דוד מתקשר לתיאור המקראי בצבע השיער האדמוני ובכתר המלכות. ידוע גם שדוד הטיב לנגן בנבל (הוא נבחר לנגן לפני שאול). דוד לבוש כקיסר רומי או ביזנטי ומסביב לראשו הילה – פרטים שאינם תואמים לסיפור המקראי. **תמונה 6:** דוד מתקשר לתיאור המקראי באמצעות הפעולה שהוא מבצע; באמצעות מראהו כעלם צעיר, חזק ובעל שרירים עם שיער שופע; ובאמצעות האטריבוטים הנלווים לדמות: האבן והמקלע, הנרתיק על כתפו, השריון שלרגליו, שאותו הוא הוריד לפני הקרב עם גוליית.

ד. הפסל "דוד" של ברניני נעשה בתקופת הבארוק, בסגנון הבארוק האיטלקי. מאפייני הסגנון, **שניים** מבין: — תנועה מורכבת ודרמטית. — תנועה סיבובית — פיגורה-סרפנטינה. — תיאור של רגע השיא — בחירת הרגע הדרמטי ביותר. — הבעת פנים מוקצנת. — ביטוי של רגשות עזים.

4	17	פסיפסים	א. הנושאים המוצגים בכל אחד מהפסיפסים:
5			
חמת גדר		בית אלפא	
הרצפה מחולקת לשלושה פנלים: עליון – ארון הקודש; אמצעי – גלגל המזלות; תחתון – כתובת המוקדשת לתורמים. ארון הקודש: עמודים קורינתיים – בחזית הארון בגמלון – דגם קונכייה גדול הממלא את כל שטחו. משני צדי הארון – שתי המנורות וכלי הקודש. המנורות – צורתן אחידה. לכל מנורה שבעה קנים. הבסיס של כל אחת מהמנורות בעל שלוש רגליים. כלי הקודש – המחיתה, השופר והלולב כקבוצה המופיעה אף היא משני צידי הארון באופן סימטרי.		רצפת הפסיפס מחולקת לשלושה פנלים: עליון – ארון הקודש; אמצעי – גלגל המזלות; תחתון – עקדת יצחק. כמו כן בכניסה מוצגת כתובת בארמית וביוונית. ארון הקודש: משני צדי הארון – שני אריות, שתי המנורות, שתי ציפורים, שני וילונות וכלי הקודש. המנורות – שתי המנורות בעלות שבעה קנים דולקים. בסיס המנורה בעל שלוש רגליים. בכל אחת משתי המנורות עיצוב שונה של הרגליים. חפצי הקודש – המחיתה, השופר, הלולב והאתרוג. האריות – משני צידי הארון שני אריות זהים בעיצובם ופעורי פה פונים לעבר הארון. וילונות גדולים – משני צידי פנל ארון הקודש.	
פנל אמצעי – גלגל המזלות בגלגל המזלות, תיאור שניים עשר חודשים, סמלי מהזלות והעונות. סמלי המזלות כדמויות אנושיות. מעל כל מזל מופיע שמו בעברית. בתוך העיגול שבמרכז מתוארת דמות במרכבה רתומה ל-4 סוסים. הראש של הדמות מוקף שבע קרניים. בפינות פנל גלגל המזלות, ארבע העונות כדמויות אנושיות: תשרי, טבת, ניסן, תמוז.		פנל אמצעי – גלגל המזלות בגלגל המזלות, תיאור שניים עשר חודשים, סמלי מהזלות והעונות. סמלי המזלות כדמויות אנושיות. מעל כל מזל מופיע שמו בעברית. בתוך העיגול שבמרכז מתוארת דמות במרכבה רתומה ל-4 סוסים. הראש של הדמות מוקף שבע קרניים. בפינות פנל גלגל המזלות, ארבע העונות כדמויות אנושיות: תשרי, טבת, ניסן, תמוז.	
פנל תחתון – כתובת הכתובת – רישום שמות הנדבנים משני צידי הכתובת – שני אריות.		פנל תחתון – עקדת יצחק נושא מקראי. אברהם ויצחק בסצנת העקדה התנכית הכוללת את תיאור המזבח, המאכלת, אברהם, יצחק, האייל, יד אלוהים. יש כתובות בעברית ליד הדמויות. בכניסה – כתובת מוצגת כתובת בארמית וביוונית. כשמשני צידי הכתובות שור ואריה הפוכים לכיוון כניסת המתפללים.	

ב. משמעות הנושא, אחד מבין:

שלושה מוקדים בפסיפס:

עקדת יצחק, גלגל המזלות וחזית אדריכלית עם סמלים.
עקדת יצחק: ההבטחה, הבטחת זרעו של אברהם לעתיד לבוא. "... יען אשר עשית את הדבר הזה ולא חשכת את ביןך את יחידך. כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים..." (בראשית נב: טז – יח).

גלגל המזלות: מיקומו במרכז הרצפה מעיד על מרכזיותו במערך האיקונוגרפי ועל תפקידו כחוליה מקשרת בין הנושאים השונים.

חוקרים שונים ייחסו למוטיב זה משמעויות שונות: לוח שנה יהודי, סמליות קוסמית, אסטרולוגית, מפתח לאמירת פיוטים בבית הכנסת.

גלגל המזלות מייצג את הברכה הטמונה בסדר אלוהי של היקום. סדר זה בא לידי ביטוי בתיאורי התקופות, המזלות, החודשים וגרמי השמים, האחראים כולם למחזוריות הטבע, לצמיחה וליבול.

תיאורו של הליוס במרכז גלגל המזלות מסמל לפי זה את מקומה של השמש במרכז היקום. הליוס הנתון במרכזו של גלגל המזלות מסמל את כוחו ופעולתו של האלוהים כמנצח יחיד על היקום והבריאה. גלגל המזלות מבטא את מרכזיותו של האלוהים בבריאה, בהבטחה ובגאולה.

חזית אדריכלית – מסמלת את ארון הקודש שהיה בבית הכנסת כפי שהוא נראה בפועל. לפי דעה אחרת התיאורים קשורים במקדש ובפולחן שבו. הם מסמלים את הכמיהה המשיחית לבניין הארץ ולהקמתו של בית המקדש על הר המוריה; הגאולה בעתיד.

שלושת הפנלים מהווים מערך שלם שמשמעותם קשורה זו בזו: גלגל המזלות, המבטא את כוחו של האלוהים ומלכותו בבריאה כולה, הוא למעשה החוליה המקשרת בין העבר לעתיד. אלוהים השליט האמיתי בעולם זוכר את הבטחתו בעבר לאברהם בהר המוריה, והוא יקים בעתיד את המקדש באותו מקום.

הכתובת: רישום שמות הנדבנים על שטח מיוחד ברצפה.

שני אריות: עומדים לצדי הכתובת הראשית, שומרים

6	ג. הבדלים סגנוניים בין שני הפסיפסים, שניים מבין:	2 x 50%
נושא	חמת גדר	בית אלפא
סגנון כללי: סגנון דמויות: קווים, כתמים: אור/צל וגוון ליצירת תלת ממד:	סגנון טבעי, נפחי, תלת ממדי עיצוב נטורליסטי של הדמויות, כולל פרופורציות נטורליסטיות, בתנוחות מגוונות קלאסיות אנטומיה נכונה והבעה. חלק מהדמויות עירומות. קו מעודן וזורם סביב הצורות בפסיפס. נפח – גוני צבע שונים של אבני הפסיפס, בהדרגה עדינה מכהה לבהיר, המעניקה נפח, פלסטיות ותלת ממד לאובייקטים. מקור השפעה הלניסטי רומי.	הסגנון תמים, נאיבי, פשוט, פרימיטיבי – הדגש הוא על סמליותם של האובייקטים המתוארים בפסיפס כמו גם על יכולתם להיות כדגמים המעטרים ומקשטים אותם. סכמתיות – הדמויות מושגיות, שטוחות, פרונטאליות, סכמתיות, פשוטות, נאיביות. אין התייחסות אישית בתווי הפנים. קווי מיתאר – היצירה בסגנון קווי. קווי המיתאר תוחמים וסוגרים את שטחי הצבע סביב כל דמות או חפץ. השטחה – אין שימוש באור וצל, והדמויות שטוחות לחלוטין. בתוך הקו התוחם, מילוי השטחים ללא התייחסות לתלת ממד. השפעה מזרחית ביזאנטית בסכמטיזציה והמושגיות בעיצוב הדמויות.

15	פסיכסים
6	א. מוטיבים משותפים, שלושה מבין: <u>מנורות</u> – ארון הקודש מתואר כשהוא מלווה משני צדדיו במנורות שבעת הכנים. מבחינה סמלית המנורה מסמלת את מנורת הזהב שהייתה במשכן ובבית המקדש. המנורות מתוארות מתוך זיקה של היהודים לבנות מחדש את בית המקדש ולחדש את עבודת הקודש. <u>ארון הקודש</u> – ארון הקודש נראה כמו חזית של מקדש הנשען על עמודים התומכים בגמלון. ארון הקודש או ההיכל מתואר כאובייקט ייחודי לאחסון המגילות הקדושות, ויחד עם זה התיאור של ארון הקודש או ההיכל מרמז בצורתו להיכל של בית המקדש. הדימוי החזותי מחבר בתוכנו את שני הרעיונות מתוך געגועים ושאיפה לגאולה. <u>קונכייה</u> – המוטיב של הקונכייה מופיע בתקופה הרומית והביזנטית, בדרך כלל כמרכיב ארכיטקטוני מושלם לקירוי חצי כיפה, בחלונות, פתחים וגומחות. יותר מאוחר נוספה לקונכייה משמעות של קדושה. לדוגמה, גומחת ארון הקודש בדורא אירופוס. <u>גמלון</u> – כמרכיב ארכיטקטוני המתקשר ויזואלית וסמלית בעת העתיקה לחזית של מקדש היכל או לפתח כניסה מכובד ומרשים. בציור הקיר בדורא אירופוס, שבו מתואר אהרון במשכן/מקדש-שלמה, מתואר מבנה גמלוני. <u>ארבעת המינים</u> – מתקשרים למצוות הקשורות לעבודת הקודש בבית המקדש. <u>שופרות</u> – השופר מתקשר לעבודת הקודש בבית המקדש ובבית-הכנסת, והוא גם סמל לעקדת יצחק. <u>מחתות</u> – סמל לעבודת הקודש בבית המקדש. <u>מוטיבים שונים, שלושה מבין:</u> <u>אריות</u> – האריה הוא מוטיב כלל עולמי נפוץ, המסמל כוח, שלון ומלוכה. גם ביהדות מתקשר האריה לשלטון של שבת יהודה – "גור אריה יהודה ...". האריות משני צידי ארון הקודש עם פיות פעורים מסמלים את השמירה על ארון הקודש או ההיכל הקדוש, כמו האריות על כס השלטון של שלמה המלך, או הכנעת האריות – סמל לכוח רוחני בסיפור דניאל. <u>עופות</u> – העופות על הגמלון בבית אלפא הם תופעה יוצאת דופן בתיאורים מסוג זה. העופות קשים לזיהוי, ואינם דומים ליונים, לחסידות או לאגורים. מיקומם בקצה הגמלון מקשר אותם לסוג של פסלים שהיו ממוקמים כקישוט בקצוות הגמלונים (סימה). ייתכן גם שהיו מוטיב קישוטי ללא משמעות, ונועדו למלא חלל ריק.

רצפות פסיפס

א. הנושאים המשותפים לשתי רצפות הפסיפס: ארון הקודש, גלגל המזלות.

ב. תיאור הנושאים ומשמעותם:

בית אלפא – תיאור

פנל עליון – ארון הקודש

ברצפת האפסיס – תיאור ארון הקודש, ומשני צדדיו כלי המקדש והמנורות.

בחזית הארון – וילונות המחולקים לארבעה מרובעים מוקפים בקו מתאר מעוגל הסוגר על מרובע נוסף. **בגמלון** של ארון הקודש – נר דולק. בתוך הגמלון יש דגם קונכייה קטן.

קצוות הארון – שתי קרנות שעליהן עומדות שתי ציפורים גדולות.

משני צדי הארון – משני צדי הארון שני אריות, שתי המנורות, שתי ציפורים, שני וילונות וכלי הקודש. **המנורות** – שתי מנורות, לכל אחת שבעה קנים דולקים. בסיסי המנורות בעלי שלוש רגליים, לכל אחת משתי המנורות עיצוב שונה של הרגליים. הקנים מורכבים מחוליות עגולות ואליפטיות, לסירוגין.

חפצי הקודש – המחיתה, השופר, הלולב והאתרוג מופיעים כקבוצה שצורתה אחידה וזהה משני צדי הארון. **האריות** – משני צדי הארון שני אריות זהים בעיצובם ופעורי פה, פונים לעבר הארון.

וילונות גדולים – וילונות גדולים נוספים משני צדי פנל ארון הקודש. המוט המרכיב את הווילון מסתיים במעין כדור.

פנל אמצעי – גלגל המזלות

בגלגל המזלות, מתוארים שנים-עשר החודשים, סמלי המזלות והעונות. סמלי המזלות כדמויות אנושיות. מעל כל מזל מופיע שמו בעברית. בתוך העיגול שבמרכז מתוארת דמות במרכבה רתומה לארבעה סוסים. הראש של הדמות מוקף שבע קרניים. בפינות הפנל של גלגל המזלות מתוארות כדמויות אנושיות ארבע העונות: תשרי, טבת, ניסן, תמוז.

חמת טבריה – תיאור:

פנל עליון – ארון הקודש

ברצפת האפסיס – תיאור הארון, ומצדדיו המנורות וכלי המקדש.

בחזית הארון – וילון הקשור במרכזו.

עמודים קורינתיים – בחזית הארון שני עמודים בסגנון קורינתי.

בגמלון – דגם קונכייה גדול הממלא את כל שטחו.

משני צדי הארון – שתי המנורות וכלי הקודש.

המנורות – צורתן אחידה. לכל מנורה שבעה קנים. הקנים מחוליות עגולות ואליפטיות לסירוגין. הבסיס של כל אחת מהמנורות בעל שלוש רגליים.

כלי המקדש – המחיתה, השופר והלולב כקבוצה המופיעה אף היא משני צידי הארון באופן סימטרי.

פנל אמצעי – גלגל מזלות

גלגל עם שנים-עשר המזלות כדמויות אנושיות, ודמות גדולה במרכז מניפה את ידה. בפינות, תיאור ראשיהן של ארבע דמויות נשיות.

בית אלפא וחמת טבריה – משמעות:

פנל עליון – ארון קודש

סמלים יהודיים – סמלים יהודיים מסורתיים מופיעים בפנל וקשורים לזכר בית המקדש: המנורה, ארון הקודש, כלי הקודש. פנל זה ממוקם באזור מקודש בבית הכנסת, סמוך לאפסיס ולארון ספר התורה.

המנורות – ייצוג מנורות שבעת הקנים שעמדו משני צדי ארון הקודש בבית הכנסת כתזכורת למנורת בית המקדש. הצורות העגולות והאליפטיות של הקנים משקפות את הכתוב במקורות: "כפתור ופרח" (שמות, כ"ה). המנורה מסמלת את היהדות, הגאולה, אור האלוהים, המקדש, אור התורה.

כלי הקודש – המחיתה – שימש לניקוי האפר מהמנורה. **השופר** – כלי נשיפה מקרן איל, מצוות ראש השנה לתקיעה שתוביל להתעוררות וסליחות. מסמל גם קיבוץ גלויות, הקרבה, מעמד הר סיני.

האריות – שאגת האריה היא גם תזכורת לחורבן הבית. בעולם העתיק אריות ייצגו הגנה ושמירה. האריה מסמל גבורה, מלכות, חוזק, ובכך מסמל את האמונה הנדרשת לקיום המצוות.

פנל אמצעי – גלגל המזלות:

כינוי לשנים-עשרה קבוצות הכוכבים הנראות מדי חודש בשמים בצורה משתנה. לכל חודש יש מזל וסמל משלו. **הייחודיות היהודית** – האמונה בגלגל המזלות שאולה מהעולם הפגאני אך העם היהודי לא ראה בכך עבודת אלילים. עובדה – האמנים הקפידו על תיאור פרסותיהם השסועות של הטלה, השור והגדי, ועל תיאור לשון אדומה בפי כל בעלי החיים.

רצפות פסיפס

א. תיאור ארבעת הנושאים המוצגים בשתי רצפות הפסיפס:

פנל 1 בבית אלפא ובחמת טבריה: תיאור סמלי של חזית המקדש בצורת ארון קודש עם גמלון ועמודים ומשני צידיו שתי מנורות דולקות וליד כל אחת מהן שופר ומחתה, וארבעת המינים.

פנל 2 בבית אלפא ובחמת טבריה: גלגל המזלות: 12 המזלות ערוכים במעגל וכל אחד מהם מסומן בשמו העברי – טלה, שור, תאומים, סרטן, אריה, בתולה, מאזניים, עקרב, קשת, גדי, דלי ודגים. במרכז המעגל ניתן לראות את אל השמש (הליוס) במרכבה רתומה לארבעה סוסים דוהרים. בארבע הפינות מוצגות ארבע עונות השנה בדמות נשים מכונפות ענודות עדיים ומלוות באטריבוטים שונים (פירות, ציפורים ועוד). ליד כל אחת כתובה התקופה: תקופת ניסן, תקופת תמוז, תקופת תשרי ותקופת טבת.

פנל 3 בחמת טבריה: שני אריות בקומפוזיציה הרלדית שומרים על טבלת הקדשה של התורמים הבונים והאומנים שיצרו את הפסיפס. הנושא של שני אריות מופיע גם בבית אלפא משני צדי ארון הקודש.

פנל 3 בבית אלפא: עקדת יצחק. משמאל נראים החמור והנערים שליוו את אברהם. במרכז האיל נאחז בסבך ובצד ימין מתוארת העקדה. הנושא מלווה בכתוביות המגדירות את האובייקטים המצוירים.

ב. הסבר מדוע בחרו להציג כל אחד מהנושאים (שתוארו בתשובה לסעיף א') בבתי הכנסת:

- * באופן כללי נושאי הציורים על רצפות הפסיפס טעונים משמעות סמלית. הם מבטאים את הרצון לגאולת ישראל ולתקווה של בניית בית המקדש מחדש.
- * המוטיבים של המנורה, המחתה וארבעת המינים – במשמעות של הרצון והשאיפה לבניית בית המקדש מחדש ורצון לקיים את עבודת ה'.
- * ארון הקודש, דמוי חזית מקדש, מתקשר לתיאור המקובל של מבנה ארכיטקטוני מהתקופה הגרקו-רומית. כמו התיאור של בית המקדש בדורא-אירופוס, הוא מסמל את בית המקדש השני, מתוך געגועים לתקומתו ושאיפה לבניתו מחדש.
- * המוטיב של עקדת יצחק – במשמעות של הבטחת הארץ והמשכיות הקשר בין ישראל לקב"ה.
- * גלגל המזלות עצמו המופיע בפנל המרכזי הוא מוטיב זר ביהדות, בגלל האיסור "אין מזל לישראל", כלומר ביהדות קיים איסור אצטגנינות. ובנוסף לכך במרכז גלגל המזלות מופיעה הדמות של אל פגני, אל השמש הליוס (סול אינויקטוס). יש בגלגל המזלות מוטיבים אסורים נוספים כמו: דמויות אדם ובעלי חיים, בניגוד לדיבר השני "לא תעשה לך פסל וכל תמונה". גלגל המזלות נתפס כסמל של לוח השנה, הזמן הוא גורם מכריע בקביעת החגים והמועדים. גלגל המזלות נוצר כצורך בלוח שנה יהודי בבית הכנסת, מכיוון שבית המקדש חרב ולא היה ליהודים מרכז רוחני שקבע את המועדים. לוח מועדים הקשור לצרכים של קהילה חקלאית, שצריכה לדעת את המועדים הקשורים בקיום מצוות הקשורות בארץ ובחקלאות, כמו שמיטה ויובל.
- * גלגל המזלות מסמל את 12 השבטים. גלגל המזלות מסמל את 12 חודשי השנה.
- * אריות כמוטיב נלווה לארון הקודש, או כציור בחלל בית הכנסת הם סמל אוניברסלי של עוצמה מהיבט יהודי המתקשר לסמל שבט יהודה – גור אריה יהודה. האריות עם הפה הפעור הם השומרים על ארון הקודש, ובכך מדגישים את חשיבותו.

סגנון הציורים: בבית אלפא

הציורים בבית הכנסת נעשו בטכניקה של פסיפס. ביצירה יש תיאורים מפורטים מאוד וסגנונם סכמתי ונאיבי. הדמויות חזיתיות ומתוארות בצורה נאיבית, קווי המתאר מודגשים, אין אור וצל, החלל שטוח והציור נושא אופי סמלי יותר מאשר תוכני. יש לציין שבית הכנסת בבית אלפא היה שייך לקהילה פרובינציאלית ולא לעיר גדולה כדוגמת טבריה, וייתכן שהקהילה לא יכלה לממן אמנים שהגיעו ממרכזים חשובים, ולכן בחרו באומנים מקומיים, שהיו פחות מיומנים. יתכן שהבחירה בסגנון זה נבעה גם מהשפעות רוחניות (שרוחו באותה תקופה) המבטלות את הגשמיות הפיזית ומדגישות את הכוח הרוחני. לכן האמנים בחרו להתרחק מתיאורים ריאליסטיים.

סגנון הציורים: בחמת טבריה

הפסיפס בעל השפעה הלניסטית. הרמה הגבוהה של הביצוע (יחסית לפסיפס של בית אלפא שהוא מאוחר יותר), נובעת מכך שהקהילה היהודית של חמת טבריה הייתה כנראה עשירה ולכן יכלה להזמין אומני פסיפס מהשורה הראשונה, מאחד המרכזים הגדולים, לביצוע העבודה. התוצאה שהתקבלה הייתה פסיפס ברמת ביצוע גבוהה, סגנון ריאליסטי יחסי, עם תיאור של נפחים ומעברים עדינים של אור וצל.

א. מאפייני טכניקת הפסיפס:

- קווי המתאר של הפסיפס בולטים, ברורים ומודגשים. אבני הרקע ממלאים את השטחים ועוקבים אחרי הצורה של קווי המתאר.
- פסיפסים נעשו מאבנים טבעיות ומאבנים מזוגות. צבעי מאבנים הטבעיות בולטים פחות מצבעי מאבנים המלאכותיות – המזוגות.
- הציורים על מפסיפסים נראים בדרך חלל שטוחים, ללא עומק ממשי.
- כדי להשיג אשליה של נפח משתמשים בגוונים שונים מאותו צבע, החל באבנים כהות וכעלה באבנים בהירות שיוצרות מעברים עדינים מבהיר לכהה.
- על פי רוב מסגרו את הציירות בדגמים של קישוט, דמויי חבל מגולגל.
- לעיתים הפסיפס מלווה בכתובות בעברית כדי להסביר לצופה מי הדמות או האובייקט המצויר.

ב. תיאור הדמות והסובב אותה:

דוד ממרות:

מתואר אדם צעיר, לבוש בגדי-שרד של קצין רומאי-ביזנטי, נשען על מגן, ליד ראשו כובע נחושת וליד כתפו השמאלית חרב. ידיו, שאבניהן נשחתו ברובן, היו נשואות קדימה בתפילה, ואילו לפניו היה תיאור "בלתי מזוהה", שממנו שרד קטע של מסגרת אליפטית, שיוצא ממנה קטע אלכסוני. נראה שגם כאן מתואר כלי נשק. בצד הדמות, ובמאונך לה, רשומה הכתובת "יודן בר שמעון מני". מתחת למסגרת זו היה מעגל ומשמאלו דגם נאה של "מגן האמזונות".

דוד מעזה:

דויד מתואר כמלך. לראשו כתר, הוא לבוש בגדי קיסר ביזנטי והוא פורט על נבל. סביבו ניצבים גור אריות, ג'רפה ונחש. חיות פרא מאזינות לנגינתו, רוגעות לצלילי הנבל. לנבל מופיעה הכתובת: "דויד".

ג. מקור השראה לתאור דוד מעזה:

תאור זה הינו עיבוד של סצנה ידועה באמנות הרומית-ביזנטית, של אורפיאוס המנגן לחיות, אלא שכאן ניתן לתיאור המיתולוגי אופי יהודי – של דויד, נעים הזמירות שמנגן לפני שאול. תיאור דומה – דויד כדמות אורפיאוס המנגן בכינור ומסביבו חיות, התגלה על רצפת פסיפס שנחשפה מחוץ לשער שכם בירושלים.

בית הכנסת בציפורי

א. הייחוד של תכנית רצפת הפסיפס:

שטיח הפסיפס ארוך וצר, ומחולק לשבע רצועות, ולא לשלוש רצועות כמו בפסיפסים של בית אלפא וחמת טבריה. חלק מהרצועות מחולקות בחלוקה פנימית נוספת לספינים (פנלים), שמידותיהם שונות, וכל אחד מהם מוקף במסגרת עיטורית נפרדת. הפסיפס כולל בסך-הכול 14 ספינים. מעל גלגל המזלות יש ארבע רצועות ומתחתיו שתי רצועות בנושא נרטיבי משותף, עקדת יצחק. בשטיח פסיפס זה יש כמה נושאים שאינם מופיעים בפסיפסים בבתי-כנסת עתיקים אחרים.

ב. תיאור גלגל המזלות:

גלגל המזלות מורכב משלושה חלקים: בחלק החיצוני, בארבע הפינות של הריבוע, מתוארות ארבע דמויות של נשים המסמלות את האלגוריה של עונות השנה. כל אחת מהנשים מתוארת באטריותים התואמים לעונת השנה שהיא מייצגת, וכל אחת מהן לבושה בבגדים המותאמים למזג האוויר של העונה הזאת. החלק האמצעי של הגלגל המזלות מחולק ל-12 חלקים, ובכל אחד מהם יש תיאור של אחד ממזלות החודשים. דמויות אדם מלוות את 12 המזלות, וליד כל מזל מופיעים כוכב וכתובת בעברית, הכוללת את שם המזל את שם החודש.

הסבר על ייחודו של גלגל המזלות:

ייחודו של גלגל המזלות בבית הכנסת בציפורי בא לידי ביטוי בחלקו הפנימי. במרכז גלגל המזלות נראית מרכבתו של אל השמש הליוס, אך הליוס עצמו נעדר, ואת מקומו תופס תיאור של השמש עצמה ובצדה ירח וכוכב. השמש היא הרוכבת במרכבה. תיאור זה שונה מן התיאור בגלגל המזלות בחמת טבריה או בבית אלפא, שבהם מופיעה דמותו של אל השמש המתואר כאדם. הסבר אפשרי לכך הוא רצונם של אנשי ציפורי להימנע מתיאור של דמות אלילית במרכז בית-הכנסת. יש חוקרים הקושרים את הסיבה לפיוטים שהיו מוכרים באותה תקופה ושעליהם התבססו האמנים בתיאור ויזואלי זה.

ג. שניים מבין הנושאים האלה:

סצנה מקראית – הסצנה שרדה רק בחלקה, והוקדשה ככל הנראה לסיפור אברהם ושלושת המלאכים, ותיאור שרה באוהל. הסצנה בישרה את לידתו הקרובה של יצחק, והיא מתקשרת לסדנה שמעליה, עקדת יצחק. שתי הסצנות קשורות לרעיון של אמונה ונאמנות ללא מצרים למצוות ה' ולהקרבה עצמית על קידוש השם; אולי הקורבן הגדול ביותר שאפשר לדרוש מאדם, וכן להבטחת הארץ לאברהם, הבטחה לעתיד המתקשרת לגאולה, ומכאן לבניית בית-המקדש ולעבודת ה' בבית-המקדש.

קרבת התמיד – בתיאורי הקורבנות שור, כבשים, שמן וסולת הייתה כנראה משולבת דמותו של אהרון הכהן הגדול. הדמות נהרסה כמעט לגמרי, אך לצדה נשארה הכתובת "אהרון". הנושא מבטא את השאיפה לבנות מחדש את המקדש ולחדש את עבודת הקרבנות.

סל הביכורים – סל קלוע מלא פירות ומשני צדדיו שני עופות המובאים כביכורים למקדש. העופות תלויים מחוץ לסל "כדי שלא ינבלו את הפירות". הנושא מבטא את השאיפה לבנות מחדש את המקדש ולחדש את מצוות הביכורים, וכן את הקשר לארץ-ישראל, באמצעות הפירות שהארץ נתברכה בהם.

שולחן לחם הפנים – שולחן לחם הפנים בציפורי מתואר בצורה עגולה, בניגוד לתיאור בכתבי-יד המסתמכים על הכתוב במקרא. על השולחן מונחים 12 כיכרות לחם עגולות ומעליהן שני ביצים. תיאור זה מבטא את השאיפה לבנות מחדש את המקדש ולחדש בו את עבודת ה'.

הכיר והמזבח – מבטאים את השאיפה לבנות את המקדש וללחדש בו את עבודת ה'.

חצוצרות ומצילתיים – כלי נגינה שליוו את עבודת הקודש במקדש, ומבטאים את השאיפה לבנות את המקדש ולחדש בו את עבודת ה'.